

‘Ο Μάρξ και η κριτική τῆς φιλοσοφίας

Περικλῆς Βαλλιᾶνος

«Ἡ φιλοσοφία δέν μπορεί νά πραγματώσει τόν ἑαυτό της χωρίς τήν κατάργηση τοῦ προλεταριάτου, καί τό προλεταριάτο δέν μπορεί νά καταργήσει τόν ἑαυτό του χωρίς τήν πραγμάτωση τῆς φιλοσοφίας».

Κ. Μάρξ, *Κριτική τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τοῦ Χέγκελ. Εἰσαγωγή.*

1. Εἶναι δυνατή ἡ φιλοσοφία μετά τόν Μάρξ;

Εἶναι δυνατή ἡ φιλοσοφία μετά τόν Μάρξ; Νοεῖται κάποια αὐτόνομη κριτική λειτουργία τοῦ λόγου; Δικαιολογεῖται μιά ἀρ-

νηση ὑποταγῆς σέ σκοπιμότητες πού ἐκπορεύονται ἀπό «φορεῖς» πού ἰδιοποιῶνται αὐτοδικαίως τήν ἱστορική πρακτική; Συμβιβάζεται ἡ κατάφαση πρὸς τό ἱστορικό πεπρωμένο τῆς ἐργατικῆς τάξης ὅπως τό ὅρισε ὁ Μάρξ καί μιά ταυτόχρονη υπεράσπιση τῆς ἰδιαίτερης ταυτότητας τῶν μελημάτων τῆς φιλοσοφίας; Ὁ Μάρξ ζήτησε, ὅπως ξέρομε, τήν *κατάργηση* τῆς φιλοσοφίας. Πῶς εἶναι δυνατή ἡ υπεράσπιση κάποιων προνομίων τοῦ λόγου μπροστά σ' αὐτή τήν καταλυτική ἐντολή; Βέβαια ὁ Μάρξ δέν ζήτησε μόνο τήν κατάργηση τῆς φιλοσοφίας. Ἔθεσε ἀπαραίτητη γι' αὐτό προϋπόθεση τήν ταυτόχρονη *πραγμάτωση* τῆς. Χωρίς τήν πραγμάτωση δέν *ὑπάρχει* κατάργηση. Τί μπορεί νά σημαίνει αὐτό; Τί συνεπάγεται ἡ μαρξιστική πραγμάτωση τῆς φιλοσοφίας; Ἀπό τήν ἀπάντηση στά ἐρωτήματα αὐτά θά προκύψει, ἂν προκύψει, ἡ λύση τοῦ θεμελιακοῦ ζητήματος ἂν τελικά στή σημερινή ἐποχή ὁ λόγος ἔχει μόνο μιά ἐργαλειακή λειτουργία, τήν ἀποστολή νά ὑπακούει σέ κάποιες ἐξω-λογικές «ἀντικειμενικές» ἀναγκαιότητες στίς ὁποῖες δέν ἔχει πρόσβαση, ἐπήρεια ἢ συμμετοχή.

2. 'Ο Μάρξ κριτικός της φιλοσοφίας και του όλισμου

Κριτικός έλεγχος της φιλοσοφίας για τόν Μάρξ σημαίνει κριτική αποτίμηση του έγγελιανισμού, που συμπυκνώνει τά πορίσματα του παγκόσμιου στοχασμού. 'Η έγγελιανή σύνθεση ενσωματώνει, σύμφωνα με τόν Μάρξ, τά γνήσια δράματα για τό ιστορικό πέπρωμένο του ανθρώπου ως κοινωνικού όντος, εκφράζοντάς τα όμως με έναν άλλοτριωμένο τρόπο. 'Από τή διπολική αυτή αξιολόγηση του ιδεαλισμού πηγάζει και τό διπλό καθήκον της νέας φιλοσοφίας της πράξης. 'Η παραδοσιακή φιλοσοφία που κορυφώνεται με τόν έγγελιανισμό είναι αναμφισβήτητα μία ιδεολογική αντίστροφή της ανθρώπινης πραγματικότητας. Είναι ένας «άντεστραμμένος κόσμος», όπου συσκοτίζονται οι κινητήριες δυνάμεις της ιστορικής εμπειρίας¹. Στη σκέψη του Χέγκελ ή διαλεκτική άρνητικότητα, που διαποτίζει τήν ιστορική πραγματικότητα, άποσταίεται και διαχωρίζεται άπ' αυτήν, και άποδίδεται σε μία ύπεριστορική «νόησιν νοήσεως», έναν «άπόλυτο νοϋ», ό όποιος «αυτοκενούμενος» μεταπλάθει τόν εαυτό του σε Φύση και 'Ιστορία για νά επανακάμψει εις εαυτόν άφοδ όλοκληρώσει ένα «καθαρήριο» άλλοτριωμένης ύπαρξης, δηλαδή επίγειας άντικειμενικής ζωής. 'Ο εμπειρικός άνθρωπος τελειώνεται ή θεοδται ταυτιζόμενος νοητικά με τόν ύπέρτατο αυτό λογικό παλμό που διήκει τό σύμπαν (δηλαδή ως φιλόσοφος ή μέσω της φιλοσοφίας). 'Υπερβαίνει τήν πεπερασμένη άτομικότητά του και συγχωνεύεται με τό άπειρο μέσα άπό μία έκσταση της αυτοσυνειδητής του². 'Η κριτική σκέψη όφείλει νά διαρρηξει αυτόν τόν ιδεολογικό ιστό και νά άποδώσει εκ νέου στη φύση και στην Ιστορία τήν αυθυπαρξία τους.

Για τόν Μάρξ ό άνθρωπος δέν τελειώνεται άρνούμενος τήν ιστορική άντικειμενικότητά του, μέσα άπό μία νοητική φυγή άπό τήν εμπειρία. 'Ο Χέγκελ είχε δίκιο ότι ιστορικά, μέχρι στιγμής, ή άντικειμενική ύπαρξη ήταν ταυτόσημη με τήν άλλοτρίωση του ανθρώπου, με τήν άπώλεια δηλαδή της αυτοσυνειδησίας και της αυτενέργειάς του. 'Αλλά άπ' αυτό δέν έπεται ότι είναι διά παντός άδύνατη ή έλευθερία ως ιστορική στιγμή. 'Αντίθετα τό αίτημα αυτό τίθεται αυτομάτως σάν ό κυρίαρχος κανονιστικός στόχος του μέλλοντος. 'Ο άνθρωπος δέν είναι δυνατόν νά υπερβεί τήν άντικειμενικότητά του, νά άπεκδυθεί τήν ίδια τή φύση του. 'Αν έλευθερωθεί, θά έλευθερωθεί μέσα σ' αυτήν ως κοινωνικό όν, που δημιουργεί έλεύθερα τήν άντικειμενικότητά του, δηλαδή τούς όρους της ιστορικής του ύπαρξης. Προύπόθεση γι' αυτό είναι μία κοινωνία όπου ή εργασία δέν δουλώνει πιά, αλλά χειραφετεί γιατί άνήκει στο κοινωνικό όν και σάν προϊόν και σάν διαδικασία. Δέν περιέρχεται δηλαδή άνεξέλεγκτα στα χέρια κάποιων ξένων που ύποτάσσουν, μέσω αυτής, τήν κοινωνία σε στόχους άσχετους προς τίς βαθιές ανθρώπινες άνάγκες των εργατών³.

'Ομως — και αυτό μäs ενδιαφέρει ιδιαίτερα έδώ — αυτή ή ιδεολογική αντίστροφή δέν έξαντλεί τήν ούσία της φιλοσοφίας του Χέγκελ. 'Αν άπορρίπτουμε τόν ιδεολογικό φλοιό είναι για νά διασώσουμε τόν κόκκο της αλήθειας που περικλείει και νά της άποδώσουμε τόν γνήσιο ρόλο της σάν μεθοδικό όδηγό στην έπιστημονική μελέτη της εμπειρίας. 'Απογοητευμένος άπό τήν άδυναμία, όπως τήν έβλεπε, της ιστορικής και της κοινωνικής πραγματικότητας νά άπαλλαγεί άυτοτελώς άπό τήν πνευματική

δουλεία που τή χαρακτηρίζει, ό Χέγκελ έξαναγκάστηκε σε μία φυγή, έπινοώντας μία έξωιστορική και έξωκοινωνική σωτηρία. 'Η φιλοσοφία της πράξης στοχεύει με τή σειρά της στη θεραπεία της άπαισιοδοξίας αυτής. Βασισμένη εκ νέου στις έγγενείς δυνάμεις του ανθρώπινου είδους (στην έπιστήμη και στην έλλογη πράξη) σχεδιάζει μία τελείωση του ανθρώπου μέσα στη χρονικότητα, και όχι σε κάποια έξωχρονική, φασματική περιοχή. 'Ας τό τονίσουμε: ή κλασσική φιλοσοφία δέν είναι για τόν Μάρξ ένα καθαρό, χοντροκομμένο ψέμα. Τό ψέμα της ιδεολογίας είναι ότι άνάγει τήν κίνηση της Ιστορίας στην κίνηση των ιδεών — είναι ένα ψέμα μεθοδολογικό—. 'Απ' αυτό όμως δέν συνεπάγεται ότι τό περιεχόμενο της ιδεολογίας άποτελεί μία τέλεια διαστρέβλωση των συστατικών της εμπειρίας. Κάτι τέτοιο θά ήταν, για τόν Μάρξ, άδύνατο. 'Η ανθρώπινη σκέψη δέν είναι δυνατόν παρά νά είναι σκέψη σχετικά με τίς συνθήκες της πραγματικής ζωής, άρρηκτα ζυμωμένη με τήν πραγματικότητα. 'Η ιδεολογία δέν κινείται στον δικό της ούρανό: «'Η παραγωγή των ιδεών, των άντιλήψεων, της συνειδησης είναι άμεσα συνυφασμένη με τήν υλική δραστηριότητα και τίς υλικές σχέσεις των ανθρώπων. Είναι ή γλώσσα της πραγματικής ζωής». (γερμανική ιδεολογία). Για τόν λόγο αυτό άκόμα και τό πιο άφηρημένο σύστημα ιδεών δέν μπορεί παρά νά εκφράζει όσοδήποτε άμυδρά κάποιαν αλήθεια της ζωής. Και αυτή ή αλήθεια, συγκεκριμενοποιημένη εκ νέου, άποτελεί κτήμα του έπιστημονικού στοχασμού. 'Ο ιδεολογικός χαρακτήρας της φιλοσοφίας είναι ιστορικά καθορισμένος, έφόσον δέν έχουν έμφανισθεί άκόμα οι δυνάμεις που θά κάνουν πρόγραμμα πράξης τήν άνάπλαση του κοινωνικού ύποστρώματος. Χωρίς κοινωνική βάση ή φιλοσοφία ήταν άναπόφευκτο νά ποτίσει τήν έλευθερία με τή σκέψη. Αυτό δέν σημαίνει ότι τό αίτημά της για ανθρώπινη αυτενέργεια και δημιουργική αυτοέκφραση δέν άντανακλά πραγματικές ανθρώπινες άνάγκες.

'Ο ισχυρισμός ότι συλλήβδην ή φιλοσοφική και κοινωνική σκέψη πριν άπό τόν Μάρξ δέν ήταν παρά ένα βουνο άπό ψέματα (καθαρή ιδεολογία), που τό διασκορπίσε ή μαρξιστική έπιστήμη δέν έχει σχέση με τό πώς άντιλαμβάνεται ό ίδιος ό Μάρξ τή λειτουργία της κριτικής του. 'Ο μαρξισμός είναι μία νέα μεθοδολογία, που άποδίδει ξανά στην εμπειρία και στην πράξη τίς αλήθειες που ή φιλοσοφία και ή θεολογία απέδιδαν μέχρι τώρα σε υπεραισθητά όντα και περιοχές. Τό κύριο μέλημα είναι ή έξόρυξη των ψηγμάτων που κρύβονται στα έγκατα του έγγελιανού μεγάλιθου. Και ή ένταξή τους πάλι στην ιστορική και κοινωνική πρακτική ως τό μόνο πεδίο για αξιοποίησή τους. 'Ο καθαρι-

1. «'Ο Χέγκελ άνακάλυψε άπλως τήν άφηρημένη, λογική, θεωρητική έκφραση της κίνησης της Ιστορίας». Μάρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, 1844* (ΟΦΧ), χειρ. 3^ο, κεφ. «Κριτική της δαλεκτικής και της γενικής φιλοσοφίας του Χέγκελ».
2. Βλ. ιδιαίτερα τό τελευταίο κεφάλαιο της *Φαινομενολογίας* του Χέγκελ «'Απόλυτο Πνεδμα».
3. «'Ενα μη άντικειμενικό όν είναι μη όν». Μάρξ, ΟΦΧ, χειρ 3^ο, κεφ. «Κριτική κ.τ.λ.».

σμός της φιλοσοφίας από τὰ ιδεολογικά επιστρώματα γίνεται για νά ανοίξει ο δρόμος για τήν πρακτική εφαρμογή τών αίτημάτων της.

Τό ότι αυτό είναι τό κύριο καθήκον πού θέτει στον έαυτό της ή μαρξιστική κριτική φαίνεται από τό δεύτερο σκέλος της άποτίμησης του έγγελισμου. Ποιός είναι ο έπιστημονικός πυρήνας του; Είναι ο έπαναπροσδιορισμός της ανθρώπινης ύπαρξης πάνω στη βάση της αυτόβουλής και δημιουργικής εργασίας του άτόμου μέσα στο σύνολο. 'Ο Χέγκελ, όπως μάς λέει ο Μάρξ, υιοθέτησε τήν «άποψη της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας»⁴. Βέβαια ο Χέγκελ άντιλαμβάνόταν τήν αυτόβουλη δημιουργία κυρίως ως πνευματική και διανοητική εργασία. 'Η διανοητική εργασία ήταν γι' αυτόν τό καθαρό «είδος» της εργασίας στο όποιο «μετέχουν» οι διάφορες άλλες κατώτερες και άτελείς μορφές της εργασίας πού άπαντώνται στην κοινωνία. 'Η άντιστροφή φαίνεται καθαρά έδω. 'Όμως μήπως έχει γι' αυτό λιγότερη αξία ή νέα αυτή σύλληψη της ανθρώπινης φύσης, ή όποία εισάγει στη φιλοσοφική περιοχή τή θεμελιώδη λειτουργία της εργασίας σαν παράγοντα κοινωνικής όλοκλήρωσης πού πρώτοι άνέλυσαν οι κλασικοί της πολιτικής οικονομίας; 'Ο άνθρωπος είναι για τον Χέγκελ ύποκειμενο, πού σε άλληλοσχέση με τό περιβάλλον του δημιουργεί τήν άντικειμενικότητά του. 'Ο άνθρωπος είναι, στην ιδεατή του ουσία, έλλογος δημιουργός, πού όχι μόνο παράγει αλλά και κατανοεί με πλήρη αυτοσυνειδησία τό δημιούργημά του σαν πλήρωση τών πιό βαθιών άναγκών του. 'Ο τέλειος άνθρωπος είναι αυτός πού γνωρίζει και άναγνωρίζει στον κόσμο πού τον περιβάλλει τον ίδιο τον έαυτό του. 'Όντας μέσα στον κόσμο ταυτόχρονα αισθάνεται μαζί και μέσα στον έαυτό του (*Bei sich*), δέν έχει άπωλέσει τήν προσωπικότητά του, αλλά σπουδάζοντας και δουλεύοντας πάνω στον κόσμο άνακαλύπτει όλο και νέες διαστάσεις του έαυτού του και τον άναδημιουργεί, μπαίνοντας όλο και πιό βαθιά στις ρίζες της προσωπικότητάς του, τήν ίδια στιγμή πού προς τά έξω άνεγείρει ένα κόσμο έναρμονισμένο με τις δυνατότητες και τις προοπτικές πού βρίσκει μέσα του. Βέβαια οι έμπειρικές συνθήκες κάτω από τις όποιες έχει βιώσει ιστορικά ο άνθρωπος, τήν έμφυτη δημιουργικότητά του πάντα τήν βραχυκύκλωναν. Πάντα κάπως τήν εξέτρεπαν από τήν πρωταρχική άπόστολή της, και από άσκηση ριζικής έλευθερίας τήν έκαναν βίωμα δουλείας. 'Ο Χέγκελ έχει συλλάβει τή μεγάλη αλήθεια ότι ιστορικά δουλειά=δουλεία. Διάφορα κοινωνικά και πολιτικά καθεστώτα, θρησκευτικά και διανοητικά συστήματα, ύπεξαιρούσαν πάντα τον ανθρώπινο δημιουργικό μόχθο, λήστευαν τους ανθρώπους από τήν ίδια τους τή φύση και συσώρευαν στα χέρια διαφόρων έξουσιών τήν πνευματική παραγωγή της κοινωνίας. 'Ιστορικά ή άντικειμενική έμπειρία του ανθρώπου είναι όντως μιά άλλοτριώση, όπου ή εργασία από αυτοέκφραση γίνεται αυτοκαταστροφή, από πλήρωση έσχατη ένδεια, όπου τό δημιούργημα δυναστεύει τον δημιουργό του.

'Ο Χέγκελ εξέφρασε δυνατά τήν αλήθεια αυτή. 'Όμως προχώρησε και πάρα πέρα: συνέλαβε ταυτόχρονα και τήν έπαναστατική δυναμική της ιστορικής πραγματικότητας. 'Η άδήριτη διαλεκτική της ιστορίας φέρνει τήν άνατροπή. Οι δούλοι γίνονται κάποτε κύριοι. 'Η ύπαρξη καθαυτή του κυρίου είναι δυνατή μόνο χάρη στην άλλοτριωμένη εργασία του δούλου. 'Ο κύριος

είναι έξαρτημένος από τον δούλο, όσο κι ο δούλος άπ' αυτόν. 'Ο κύριος χωρίς δούλους δέν είναι κύριος. Σ' αυτούς όφείλει τήν κοινωνική του θέση. 'Ο κύριος είναι άσπτηρά καθορισμένος από τή σχέση αυτή. 'Όταν ο δούλος κάτω από τήν άδυσώπητη πειθαρχία του φόβου και του θανάτου, πού κυβερνοούν τή ζωή του και κάνουν νά καταρρέει μέσα στο μυαλό του ή άκαμπτη ιεραρχία τών κοινωνικών θεσμών πού τον όρίζουν, άποκτήσει συνείδηση ότι ο κύριος διαφεντεύει μόνο έλέω δούλου, μόνο στον βαθμό πού ο δούλος δέν άποφασίζει νά πάρει πίσω αυτό πού του άνήκει, μόλις λοιπόν άποκτήσει αυτογνωσία ο δούλος, τότε ή ήγεμονία του κυρίου έχει άνατραπεί και ή άπελευθέρωση του δούλου συντελείται⁵.

'Η έγγελιστική αυτή άνάλυση άποδίδει πιστά τό νόημα της ιστορίας. 'Αποσπασμένη από τό ιδεολογικό της πλαίσιο και μεταφυσευμένη στο χώμα της κοινωνικής πρακτικής, θά άποτελέσει τό έρευνητικό εργαλείο της μαρξιστικής ταξικής άνάλυσης. 'Η μαρξιστική μετατόπιση βέβαια θά έμπλουτίσει τό έγγελιστικό σχήμα με καινούριο έμπειρικό περιεχόμενο. Οι αλήθειες της φιλοσοφίας πού είναι για τον Μάρξ προκαθορισμένες έννοιες, πού βρίσκουν στην έμπειρία μιά πεπωμένη παραδειγματική έφαρμογή. 'Αντίθετα άποτελούν τώρα εύρετικές ύποθέσεις πού ύποκεινται στον καθορισμό της έμπειρίας και άνήκουν έντελώς σ' αυτήν. 'Έτσι δέν είναι διόλου παράξενο πού και τό έγγελιστικό σχήμα ύφίσταται κι αυτό τήν άναπόφευκτη άλλοίωση. Οι δούλοι, πού για τον Μάρξ άποτελούν φορέα της ιστορικής άρνητικότητας, δέν ταυτίζονται με τά κοινωνικά άνδράποδα πού περιγράφει ο Χέγκελ, αλλά με μιά συγκεκριμένη κοινωνική τάξη. Και ή άπελευθέρωση δέν είναι πιά ταυτόσημη με τήν άπόκτηση αυτοσυνειδησίας (*selbstbewußt werden*). 'Η αυτοσυνειδησία άποτελεί τό ένυσμα για έπαναστατική δράση. 'Η σκέψη δέν νοείται πιά ως τό κυρίως μέσο της χειραφέτησης. 'Ο δούλος δέν άπελευθερώνεται μόλις ένωήσει άπλάως τήν έξάρτηση του κυρίου άπ' αυτόν. 'Η γνώση της αλήθειας αυτής έξωθεί σε πάλη για τήν άνασυγκρότηση τών κοινωνικών σχέσεων πού έναρμονίζεται με τή νέα αυτοσυνειδησία τών δούλων. Διατηρώντας τήν έγγελιστική αλήθεια, ο μαρξισμός, της στερεί ταυτόχρονα τήν όντολογική της υπερβατικότητα. Της δίνει ένα έντελώς νέο ιστορικοκοινωνικό περιεχόμενο. Τή χρησιμοποιεί σαν έπιστημονική ύπόθεση και έτσι ή φιλοσοφική αλήθεια χάνει τον χαρακτήρα της εκ τών προτέρων ύποδειγματικής έννοιας, της όποιας ή έμπειρία είναι κάποιο εκμαγείο. Οι αλήθειες του έπιστημονικού λόγου είναι τώρα προτάσεις για τήν άνασυγκρότηση της ιστορικής έμπειρίας πάνω στη βάση της συγκεκριμένης γνώσης της έμπειρίας, προτάσεις για πρακτική επαλήθευση και πειραματικό έλεγχο μέσω της έμπειρίας. 'Έδω βρίσκεται ή έπιστημονική βάση του μαρξισμού.

'Η φιλοσοφία της πράξης άποκαθιστά τήν έμπειρία σ' όλη τήν άνεξάντητη πολλαπλότητά της. Τό σύμπαν χάνει τήν έγγελιστική προδιατεταγμένη ρυθμικότητά του. 'Εμφανίζεται ο άνθρωπος, άγωνιστής μαζί και δημιουργός, πού παλεύει για νά δώσει έλλογο σχήμα στο φυσικό και κοινωνικό του περιβάλλον.

4. Όπως άνωτέρω.

5. Βλ. τό κεφάλαιο «Κύριος και Δούλος» της *Φαινομενολογίας*

λον, χωρίς καμιά προ- ή μετά-φυσική έγγύηση για τήν τελική έπιτυχία. 'Η έμπειρία χάνει τήν τελολογική συνοχή της. Τό σύμπαν άνοίγεται, πληθαίνει, διαφορίζεται, σπάει, γίνεται ά- πρόβλεπτο, δηλαδή πραγματικό. Καί στήν καρδιά αυτού του περι- πλοκου Ιστου άντιμαχομένων δυνάμεων και ροπών στέκεται ό αυτοενεργός άνθρωπος, που βιώνει τή δημιουργικότσή του χτιζοντας όλο και πιο έλλογες μορφές ζωής σε μιά διαδικασία χωρίς προκαθορισμένο σχήμα και τέρμα. 'Η έγγελιανή άφαίρεση άποκτά σάρκα και όστά μέσα σε ένα πραγματικό κόσμο.

Τό δίδαγμα του Χέγκελ επιβιώνει μέσα στη νέα σύλληψη. Κάθε όλισμός που του διαφεύγει ή συνέχεια αυτή είναι, για τόν Μάρξ, μιά άποτυχία. Κάθε «όλισμός» που βάλλει άποκλειστικά κατά της «θεολογικής» (δηλαδή της ιδεολογικής) πλευράς του έγγελιανισμού άγνοώντας τήν αλήθεια του είναι μάταιος και όπισθοδρομικός. 'Ο άνθρωπος δέν είναι σαφώς «αυτό που τρώει» (Φόιερμαχ). 'Ο άνθρωπος είναι αυτό που δημιουργεί. Καί αυτό που δημιουργεί είναι όλο και πιο έξανθρωπισμένες μορφές του φυσικού περιβάλλοντος και όλο και πιο έλεύθερες μορφές κοινωνικού βίου. 'Ο άνθρωπος δέν άγεται και φέρεται από τίς δυ-

νάμεις γύρω του της φύσης και από τίς τυφλές όρέξεις των αισθήσεών του. 'Η φύση δέν είναι κάποιο σκοτεινό κι άνίκητο πε- πρωμένο, ένα ώμό «δεδομένο» που δέν τό φθάνει ή βούληση κι ή πράξη του ανθρώπου. Τό φυσικό περιβάλλον είναι κι αυτό έξώφθαλμα διαμορφωμένο από τήν ανθρώπινη εργασία, προσαρ- μοσμένο στις κοινωνικές ανάγκες του είδους. Κι όσο για τίς αισθήσεις, μακριά από τό νά είναι «καθαρά βιολογικό» ύπόστρω- μα, αποτελούν κι αυτές προϊόντα μιας όλόκληρης ιστορικοκοι- νωνικής καλλιέργειας. Οί άνθρωπινες αισθήσεις δέν έχουν τίπο- τα τό κοινό με τή βλακώδη άμεσότητα των αισθήσεων των ζώων. 'Ο άνθρωπος δέν καθορίζεται μόνο από τό περιβάλλον αλλά είναι ταυτόχρονα και ό βασικός διαμορφωτής του περι- βάλλοντος που τόν διαμορφώνει⁶.

6. Μάρξ, ΟΦΧ, χειρ. 3^ο, κεφ. «'Ατομική ιδιοκτησία και κομμουνισμός».

Τό ίδιο έπιχείρημα στη Γερμανική 'Ιδεολογία, κεφ. «Φόιερμαχ» δ- που και αναφέρεται: «Οι περιστάσεις διαμορφώνουν τόν άνθρωπο ά- κριβώς όσο και οι άνθρωποι διαμορφώνουν τίς περιστάσεις».

Travinsky (seventh from the left, second row) with members of the Soviet of Workers' and Soldiers' Deputies in 1917

Ὁ Μάρξ λοιπόν δέν εἶναι μόνο ὕλιστής, ἀλλά καί κριτικός τοῦ ὕλισμοῦ. Καί ἡ κριτική πού ἀσκεῖ στόν Φόιερμαχ βασίζεται σ' αὐτήν ἀκριβῶς τή διαπίστωση: ὅτι ὁ Φόιερμαχ προσπαθώντας νά ξεπεράσει τόν Χέγκελ, ἔμεινε πίσω του ἐπειδή δέν ἐνσωμάτωσε τήν ἐγγελιανή ἀνακάλυψη τῆς αὐτοσυνειδησίας, ἀλλά ἔριξε τόν ἄνθρωπο πίσω σέ μιὰ πρωτόγονη καί παθητική «φυσικότητα». Παρουσίασε ἕναν ἄνθρωπο θεατῆ τῆς ροῆς τῶν πραγμάτων καί δέκτη τῶν καταναγκασμῶν τους, ἕνα ὕλικό σημεῖο αὐστηρά καθορισμένο ἀπό τή δέσμη τῶν ἐξωτερικῶν δυνάμεων πού ἐπενεργοῦν ἐπάνω του, χωρίς αὐτενεργό συμμετοχή στή διαμόρφωση τῶν ὄρων τῆς ζωῆς του⁷. Αὐτό πού εἶναι τό δριζύον ὕλικό παράγοντες ἀπολύτως δεδομένοι καί ἔξω ἀπ' αὐτόν. Ἡ συμβολή τοῦ Φόιερμαχ στήν κριτική τοῦ ἰδεαλισμοῦ ἄγνωρίζεται ὡς πολὺτιμη, ἀπό ἕνα σημεῖο καί πέρα, ἕνας τέτοιος «ἀδιάλλακτος» ἀντιιδεαλισμός καταντάει σαφῶς ἐπιζητήσιμος. Ἀποπροσανατολίζει ἀπό τήν πράξη. Κοιτάει συνεχῶς πρὸς τὰ πίσω, ἀναθεματίζει, κρίνει μανιχαϊκά. Δέν διαλέγεται, δέν λογιζεται, δέν προχωρᾷ. Στήν οὐσία δέν εἶναι καθόλου ριζοσπαστικός. Ἡ κριτική ξεδιαλέγει τήν ἀλήθεια καί τή χρησιμοποιοῖ σάν ὁδηγὸ στήν ἀνάπλαση τῆς ἐμπειρίας. Ἡ πιὸ ριζοσπαστική κριτική τοῦ Χέγκελ εἶναι αὐτή πού δείχνει τόν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο θά πραγματοποιῶν ἱστορικά οἱ ἀφηρημένες ἀλήθειες. Ὁ ἀφοριστικός «ὕλισμός» καταντάει τελικά δικαιολογία γιὰ ἀποχή ἀπὸ τήν πράξη. Εἶναι ἕνας ὕλισμός πού παρακολουθεῖ τήν ἱστορία ἀπὸ μακριά καί τῆς νεύει ἐπιδοκιμαστικά πῶς τήν «κατάλαβε» καί εἶναι μαζί της. Ἐκεῖ σταματᾷ. Δέν παρεμβαίνει, γιατί τό θεωρεῖ ἀδιανόητο. Δέν ἔμαθε ἀπὸ τόν ἰδεαλισμὸ τί θά πεῖ αὐτενεργία ἱστορικοῦ ὑποκειμένου. «Ἡ ἱστορία ξετυλίγεται αὐτόματα πέρα ἀπὸ μᾶς, τί πρωτοβουλία μπορούμε νά πάρουμε ἐμεῖς;» Ἀπορρίπτοντας γενικά τόν Χέγκελ υιοθετεῖ ἀκριβῶς αὐτό πού εἶναι ἰδεολογικό ψεῦδος στόν ἐγγελιανισμό, τήν «ἐγγυημένη» καί προκατασκευασμένη ἀπὸ κάποιον ἀπόλυτο νοῦ (ἔδω προσωποποιεῖται ὡς ἱστορία) ἔκβαση τοῦ ἀντικειμενικοῦ γίνεσθαι. Ἐνὸς γίνεσθαι πού ξετυλίγεται πέρα ἀπὸ τή συγκεκριμένη πρακτική τῶν ἐμπειρικῶν ἀτόμων.

Αὐτός ὁ ὕλισμός εἶναι στήν πραγματικότητα ἕνας κακὸς ἐγγελιανισμός, πού διαωνίζει τήν πλάνη του, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι τυφλὸς ὡς πρὸς τήν ἀλήθεια τοῦ Χέγκελ. Ἀντιμάχεται τόν ἰδεαλισμὸ, ἀλλά ἀποδίδει θεϊκὴς ἰδιότητες στήν ἱστορία καί στήν Κοινωνία, στίς ὁποῖες δίνει μεταφυσική ὑπόσταση ἔξω καί πέρα ἀπὸ τὰ ζωντανὰ ὑποκείμενα καί τήν ἐμπειρική τους πρακτική. Ἐτσι σχηματισμένη καί προγραμματισμένη ἡ ἱστορία, αὐτὴ διέρχεται τίς «φάσεις» τῆς κανονικά καί ἀπαρέγκλιτα, ἄσχετα πρὸς τόν δημιουργικὸ μὸχθο τῶν κοινωνικῶν ὄντων. Πρὸκειται γιὰ μιὰ κακότεχνη ἀντιγραφή τοῦ ἐγγελιανοῦ ἀπολύτου, γιὰ ἕναν ἀντιεπιστημονικὸ μῦθο, πού καταγγέλει ἀποφασιστικά ὁ Μάρξ⁸.

3. Ὁ Μάρξ κριτικός τοῦ ἀθεϊσμοῦ

Μιὰ ἄλλη ὄψη τῆς κριτικῆς κατὰ τοῦ ἀντιδραστικοῦ ὕλισμοῦ εἶναι καί ὁ ἔλεγχος ἀπὸ τόν Μάρξ τοῦ πρωτόγονου ἀθεϊσμοῦ τοῦ ἀναλώνεται κι αὐτός σέ μύδρους κατὰ τῆς θρησκείας χωρίς νά ἐννοεῖ ὅτι ἀκόμα καί ἡ θρησκεία καί ἡ θρησκευτικότητα γε-

νικά περιέχουν ἕνα πυρήνα ἱστορικῆς ἀλήθειας πού πρέπει νά πραγματοποιεῖται.

Ἀντίθετα μέ τήν πλατιά διαδεδομένη ἀντίληψη, ὁ ὁρισμὸς τῆς θρησκείας ἀπὸ τόν Μάρξ δέν εἶναι «ὄπιο τοῦ λαοῦ»⁹. Ὁ πλήρης ὁρισμὸς τῆς θρησκείας εἶναι ὁ ἀκόλουθος:

«[Ἡ θρησκεία] εἶναι ἡ φανταστικὴ πραγμάτωση τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου δέν ἔχει ἀποκτήσει ἀληθινὴν πραγματικότητα»¹⁰.

Ἡ θρησκεία συμπυκνώνει καί προβάλλει γνήσια διδάγματα ἀπὸ τήν ἱστορικὴ ἐμπειρία. Ἡ θρησκεία εἶναι ἡ «ἐγκυκλοπαίδεια» καί ἡ «σύννοψη» τοῦ κόσμου τῆς ἀλλοτριώσεως, ὅπου περιγράφονται σωστά ἡ τραγωδία καί ἡ ἀπόγνωση τοῦ ἀνθρώπου πού ἔχει στερηθεῖ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξή του. Ὅταν χαρακτηρίζει ἡ θρησκεία τὴν ἐπίγεια ζωὴ σάν «κοιλὰδα τῶν δακρύων» δέν λέει ψέματα. Ἐκφράζει, μέ τόν δικὸ της τρόπο, τὴ συνείδηση τῆς ἀπώλειας καί τῆς στέρησης πού σφραγίζει μέχρι σήμερα τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα. Ἡ θρησκεία ἔχει συλλάβει μέ μοναδικὴ ἀμεσότητα τό πολὺμορφο πάθος τοῦ ἀνθρώπου, καί τό ἔχει παραστήσει μέ βαθιὰ τρυφερότητα σέ ὄλες τίς μορφές του. Ἡ θρησκεία ἐκφράζει ἔτσι τὴν πραγματικὴ λογικὴ, τὴ βαθύτερη οὐσία τῆς ἐπίγεια ζωῆς. Διδάσκει τὸν καταπατημένο ἄνθρωπο, τὸν δοῦλο, νά νοεῖ τὴν ὑπαρξή του σάν πάθος, σάν ἀγωνία, σάν καταδίκη, σάν μετάνοια. Ἀλλὰ ἀκριβῶς μέ τόν τρόπο αὐτὸ ἡ θρησκεία καλλιεργεῖ τό ἔδαφος τῆς συνείδησης γιὰ μιὰ ἀπολύτρωση. Μέσα ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ πειθαρχία τῆς ἐπίγεια δουλείας προβάλλει τό δράμα ἑνὸς ἀνώτερου κόσμου. Ἐνὸς κόσμου, πού θά εἶναι ἡ ἀντιστροφή τοῦ ἀντεστραμμένου πραγματικοῦ, καί ἄρα θά ἀποτελεῖ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀνθρώπινης

7. Βλ. Μάρξ, *Θέσεις γιὰ τὸν Φόιερμαχ*, καί ἰδιαίτερα θέσεις I καί V. Οἱ ἴδιες ἀπόψεις δατυπώνονται καί στή *Γερμανικὴ Ἰδεολογία*, κεφ. «Φόιερμαχ»: «(ὁ Φόιερμαχ) βλέπει τὸν ἄνθρωπο μόνο σάν 'αἰσθητὸ ἀντικείμενο' καί δχι σάν 'αἰσθητὴ δραστηριότητα' γιατί παραμένει στήν περιοχή τῆς θεωρίας...».

«(ὁ Φόιερμαχ) δέν κατορθώνει ποτέ νά δεῖ τὸν αἰσθητὸ κόσμον σάν τὴ συνολικὴ αἰσθητὴ δραστηριότητα τῶν ἀτόμων πού τὸν ἀποτελοῦν».

8. «Εἶναι πᾶνω ἀπ' ὅλα ἀναγκαῖο νά ἀποφύγουμε νά θέσουμε ξανά τὴν 'κοινωνία' σάν μιὰ ἀφαίρεση πᾶνω ἀπὸ τό ἄτομο. Τό ἄτομο εἶναι τό κοινωνικὸ διν».

Μάρξ, *ΟΦΧ*, χειρ. 3^ο, «Ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καί κομμουνισμός». Τό ἴδιο ἐπιχείρημα ἐπαναλαμβάνεται καί στήν *Ἁγία Οἰκογένεια*, στό κεφάλαιο «Κριτικὴ καί Φόιερμαχ» πού ἔγραψε μόνος του ὁ Ἐγκελς:

«Ἡ ἱστορία δέν κάνει τίποτα. Δέν 'διαθέτει καθόλου κολοσσιαία πλοῦτη'. Δέν 'δίνει καμιά μάχη'! Ἀντίθετα εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὁ πραγματικὸς καί ζωντανὸς ἄνθρωπος, πού τὰ κάνει ὅλα αὐτὰ, πού διαθέτει πλοῦτη καί πολεμᾷ. Ἡ 'ἱστορία' δέν χρησιμοποιεῖ τὸν ἄνθρωπον σάν μέσον γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς σάν νά ἦταν αὐτὴ κάποιο ξεχωριστό πρόσωπο. Ἡ ἱστορία δέν εἶναι τίποτα παρά ἡ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου πού ἐπιδιώκει τοὺς σκοποὺς του».

9. Ἀλλὰ καί ὁ «ὀρισμός» αὐτὸς δέν εἶναι τόσο μονοσήμαντος, ἀν σκεφτοῦμε ὅτι τό ὄπιο χρησιμοποιεῖται καί γιὰ λατρικούς σκοποὺς!

10. Μάρξ, *Μιὰ συνεισφορά στήν Κριτικὴ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου* τοῦ Χέγκελ. *Εἰσαγωγή*.

φύσης στην πρωταρχική ολότητα της, την επιστροφή δηλαδή στην παραδείσια γαλήνη κάτω από την εὐλογία του Θεού. Ὁ πόθος αὐτός προβάλλει σάν αἴτημα τῶν πιά πλατιῶν μαζῶν. Εἶναι τὸ ἀγωνιστικὸ λάβαρο τῶν δεσμοτῶν καὶ κρηπίδα τῆς διαλυμένης ζωῆς τους. Ἡ θρησκευτικότητα εἶναι μαχόμενη. Εἶναι στή βαθύτερη διάστασή της μιὰ ἀντίφαση πρὸς τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ θρησκευτικότητα εἶναι μιὰ *διαμαρτυρία*:

«Τὸ θρησκευτικὸ πάθος εἶναι ταυτόχρονα ἔκφραση τοῦ πραγματικοῦ πάθους καὶ διαμαρτυρία κατὰ τοῦ πραγματικοῦ πάθους»¹¹.

Ὅταν ὁ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος ζητάει ἀγάπη καὶ ἀδελφότητα διατυπώνει μιὰ κατηγορία. Ὅσο πιὸ βαθιά αἰσθάνεται τὸ αἴτημά του, τόσο πιὸ ριζικὰ ἀρνεῖται τὰ πραγματικὰ ἦθη καὶ δομὲς πού κυριαρχοῦν στὸν κόσμο αὐτὸ καὶ καθιστοῦν ἀδύνατες τίς γνήσιες ἀνθρώπινες σχέσεις. Ἀπαιτεῖ ἕναν καινούριο κόσμο. Βέβαια ὁ δρόμος πού προτείνει γιὰ τὴν πραγμάτωσή του εἶναι φανταστικός. Ὅμως αὐτὸ δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἀξία τῶν ἰδανικῶν πού ἐμπνέουν τὴ μάταιη αὐτὴ φυγὴ. Τὰ θρησκευτικὰ ἰδανικὰ εἶναι γνήσια ἔκφραση ἀνθρώπινων ἀναγκῶν, γιατί τὰ γέννησε ἡ πιὸ σκληρὴ ἐμπειρία τῆς δουλείας. Τὸ ἠθικὸ περιεχόμενο τῆς θρησκείας συνιστᾷ πρόγραμμα ριζικῆς ἀνθρώπινης ἀνάπλασης, πολὺτιμο κτῆμα καὶ βασικὸ συστατικὸ κάθε γνήσιας κοινωνικῆς κίνησης. Καθῆκον τῆς κριτικῆς τῆς θρησκείας εἶναι νὰ ὑποδείξει στὸν θρησκευόμενον ἄνθρωπο τὸν ἐμπειρικὰ δυνατό τρόπο γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς γαλήνης, πού ἀναζητᾶ μέσα καὶ ὄχι πέρα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πρακτικὴ, νὰ τοῦ δείξει μιὰ *κοινωνία ἐλευθερίας*.

Ὁ μαρξισμὸς εἶναι βέβαια ἕνας ἀθεϊσμὸς: «Ὁ ἄνθρωπος κάνει τὴ θρησκεία, ἡ θρησκεία δὲν κάνει τὸν ἄνθρωπο»¹². Ἡ κριτικὴ τῆς θρησκείας ἀποδίδει στὸ ἀνθρώπινο εἶδος τὸ περιεχόμενο τῆς θρησκείας, ὀρίζοντάς το σάν τὴν ἀλλοτριωμένη ἔκφραση τῶν ἀξιῶν ἐκείνων πού ἀνταποκρίνονται στὶς ἱστορικὲς του ἀνάγκες. Ἡ θρησκεία καθαιρέται βέβαια ἀπὸ τὸ ἰδεολογικὸ στοιχείο: ἡ κριτικὴ ἀρνεῖται ἕναν ἐξωπραγματικὸ κόσμο γιὰ τὴ μεταφυσικὴ πραγμάτωση τῶν ἀξιῶν αὐτῶν, καὶ τίς ζενασπέρνει μέσα στὸ ἔδαφος τῆς ἱστορικῆς πρακτικῆς, βέβαια ὅτι μποροῦν ἐκεῖ νὰ βλαστήσουν. Ἀλλὰ δὲν τελειώνει τὸ ἔργο της μὲ τὴν ἀπόρριψη τῶν φανταστικῶν στοιχείων. Αὐτὴ εἶναι μόνον ἡ ἀρχὴ τῆς εὐθύνης της. Ἀρνούμενη τὴ θρησκεία οἰκειοποιεῖται τὸ ἠθικὸ τῆς περιεχόμενο στὸ ὄνομα τῆς ἀγωνιζόμενης ἀνθρωπότητας. Ὁ πραγματικὸς, γιὰ τὸν Μάρξ, ἀθεϊσμὸς, εἶναι ὁ πρακτικὸς ἀνθρωπισμὸς πού ἀλλάζει τὸν κόσμο γιὰ νὰ τὸν κάνει σύμφωνο μὲ τὸ ἠθικὸ ἰδεῶδες τῆς θρησκείας.

Κάθε ἄλλος ἀθεϊσμὸς, πού ἐξαντλεῖται μὲ τὸν χλευασμὸ τῆς θρησκείας, εἶναι ἕνας πρωτογονισμὸς. Εἶναι μιὰ θρασυδείλη ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς κριτικῆς πού δὲν σκέφτεται ἱστορικά. Ἡ θρησκευτικότητα, σάν ἐσωτερικὴ διάθεση καὶ στάση ζωῆς, δὲν ταυτίζεται μὲ τίς ὀργανωμένες ἐκκλησίες, τὴ δογματικὴ καὶ τὸ τελετουργικὸ τους. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ὀργανωμένη λατρεία εἶναι ἐννοιολογικὰ καὶ κοινωνικὰ ταυτόσημη μὲ τὰ ἐγκλήματα, π.χ., τῆς ἱερῆς ἐξέτασης καὶ τῶν Βοργιῶν. Ὁ ἀθεϊσμὸς πού ἐπιχειρεῖ τίς εὐκολες αὐτὲς ἐξισώσεις, πού γαντζώνεται ἀπὸ διάφορα ἱστορικὰ παραδείγματα καὶ μαίνεται (γιὰ νὰ ἀποδείξει... τί; ὅτι τὸ ἐγκλημα εἶναι ἐγκλημα κάτω ἀπὸ τὸν ὁποιοδήποτε ἰδεολογικὸ μανδύα; ὅτι «τὸ Βατικανὸ εἶναι πλούσιο»;) εἶναι ἀθεϊσμὸς ἑνοχός, πού ἀγνοεῖ τὸ καθῆκον τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἡ θρησκεία

δὲν ἀντιμετωπίζεται οὔτε μὲ λαιδώριες, οὔτε μὲ ἀστυνομικὲς, βέβαια, ἀπαγορεύσεις. Ἀντιμετωπίζεται μόνον μὲ τὴν πρακτικὴ διάψευση τῶν φανταστικῶν τῆς λύσεων. Ἀντιμετωπίζεται μὲ τὴν κατανόηση τοῦ πόθου γιὰ δικαιοσύνη καὶ ἀδελφότητα πού τὴν δονεῖ, καὶ μὲ τὴν ἀπτή οἰκοδόμηση τῶν κοινωνικῶν ὄρων γιὰ τὴ δημιουργικὴ τελείωση τοῦ ἀνθρώπου. Μιὰ τελείωση πού, ἐπειδὴ θὰ εἶναι πιά συγκεκριμένο βίωμα στὴ ζωὴ κάθε κοινωνικοῦ ἀτόμου, δὲν θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ τὴν ὀρέγεται ἀήμπορα κανεὶς σὲ μυστικιστικὲς ἐκστάσεις. Εἶναι δυνατόν αὐτὸ; Αὐτὴ εἶναι ἡ *πρόκληση τῆς θρησκείας* πρὸς τὸν μαρξισμό, καὶ ἡ πρόκληση τοῦ μαρξισμοῦ πρὸς τὸν πρωτόγονο ἀθεϊσμό. Αὐτὸ εἶναι τὸ καθῆκον τῆς πράξης. Ὁ ἀθεϊσμὸς πού δὲν τὸ βλέπει αὐτὸ, εἶναι ξανὰ ἀποπροσανατολιστικός. Κοιτάει πρὸς τὰ πίσω καὶ κατηγορεῖ γιὰ τὰ πάντα ἕναν ἀνύπαρκτο θεό. Δὲν τολμᾷ νὰ καταπιαστῆ μὲ τὸ παρὸν καὶ νὰ χτίσει τὸ ἀνθρώπινο μέλλον. Περιτεχνίζεται ἀπὸ τὴν ἀδιαλλαξία του, ἰδρύει περικαλλὴ «μουσεῖα τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἀθεϊσμοῦ» ὅπου ἐκτίθενται ὅλα τὰ αἶσχη τῶν μεσαιωνικῶν παπῶν καὶ «λύνει» ἔτσι τὸ πρόβλημα. Ἄν τώρα ὁ κόσμος ἐξακολουθεῖ νὰ θρησκευεῖται, αὐτὰ εἶναι ἀπλῶς «κατάλοιπα» τῆς πλάνης. Δὲν βλέπει ὅτι ἡ θρησκεία βλασταίνεται πάνω σὲ ἕνα πραγματικὸ ὑπόστρωμα κοινωνικῆς ἐμπειρίας. Ὅσο στὸν κόσμο αὐτὸ ἡ ἐλευθερία θὰ εἶναι χίμαιρα ἡ θρησκεία δικαιολογεῖται. Ὁ ἐνεργὸς ἀνθρωπισμὸς ξεπερνᾷ τὸν στεῖρο ἀθεϊσμό. Ὀργώνει τὸ ἔδαφος τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, προετοιμάζοντας τὴν ἱστορικὴ καρποφορία τῶν ἰδανικῶν, πού ἀδήριτη κοινωνικὴ ἀναγκαιότητα *ἐπέβαλε* στὸν ἄνθρωπο νὰ τὸ θεωρεῖ συστατικὰ ἑνὸς φανταστικοῦ κόσμου.

Ἀπὸ τὴν «κριτικὴ τῶν οὐρανῶν» ὀφείλουμε νὰ περάσουμε στὴν «κριτικὴ τῆς γῆς»¹³. Ὁ ἀθεϊσμὸς, πού εἶναι ἀνίκανος γιὰ τέτοια ἀνανεωτικὴ δράση, εἶναι ἀντιδραστικός. Ὁ ἀθεϊσμὸς καθυστερῶς εἶναι μονάχα μιὰ *ἐμμεση* ἐπιβεβαίωση τῆς αὐθυπαρξίας τοῦ ἀνθρώπου, δὲν καταπιάνεται ἄμεσα μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐμπειρία ἀλλὰ ἀπλῶς δείχνει πρὸς τὸ μέρος της. Ὅμως ὁ σοσιαλισμὸς, κατὰ τὸν Μάρξ, δὲν ἔχει πιά ἀνάγκη ἀπὸ τὴν διαμεσολάβηση αὐτῆ. Ὁ σοσιαλισμὸς προχωρεῖ ἀνεπιβλητῶς στὶς ρίζες τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ οἰκοδομεῖ ἕνα κοινωνικὸ σύνολο ὅπου τὸ ἄτομο ἀντὶ νὰ καταπατιέται, στηρίζεται στὴν προσπάθειά του νὰ θεωρεῖ, βιώνοντας ἐμπρακτὰ τὴ δημιουργικότητά του ὡς ἄσκηση ἐλευθερίας. Στὸν σοσιαλισμὸ, ὁ ἄνθρωπος κατακτᾷ μέσα ἀπὸ τὴν πράξη του τὴν ἰδιότητα τοῦ δημιουργοῦ πού μέχρι τώρα τὴν εἶχε ὑπεξαίρεσει ὁ Θεός. Ὁ σοσιαλισμὸς δὲν χρειάζεται τὸν ἀθεϊσμό γιατί ἔχει προχωρήσει πέρα πέρα. Ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι τὸ θετικὸ ξεπέραςμα τῆς θρησκείας γιατί δίνει στὴ θρησκεία νὸ δεῖ τὴν πραγματικὴ μορφὴ τῶν δραματισμῶν της. Ὁ ἀθεϊσμὸς εἶναι γιὰ τὸν σοσιαλισμὸ ἕνα παρελθόν:

«Ὁ ἀθεϊσμὸς πού ἀποτελεῖ ἄρνηση αὐτοῦ τοῦ μὴ πραγματικοῦ ὄντος (τοῦ Θεοῦ) δὲν ἔχει πλέον κανένα νόημα διότι ὁ ἀθεϊσμὸς εἶναι μιὰ ἄρνηση τοῦ Θεοῦ μέσω τῆς ὁποίας ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως ὁ σοσιαλισμὸς καθυστερῶς δὲν ἔχει πιά ἀνάγκη ἀπὸ τέτοιον διαμεσολάβηση... Εἶναι ἡ θετικὴ αὐτοσυνειδησία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία δὲν χρειάζεται πιά τὴν διαμεσολάβηση»

11. Ὅπως ἀνωτέρω.

12. Ὅπως ἀνωτέρω.

13. Ὅπως ἀνωτέρω.

της κατάργησης της θρησκείας». (Ἡ ἔμφαση τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ)¹⁴.

Ὁ σοσιαλισμός καταλαβαίνει τὸν θρησκευόμενο ἄνθρωπο καὶ τὸν βοηθᾶ νὰ καταλάβει καὶ ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸ του. Καταλαβαίνει καὶ τὴν πίκρα καὶ τὴν ἀπαισιοδοξία του, καὶ τὴν καταδίκη τῆς ζωῆς πού ἀποπνέει καὶ τὴ δίψα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς γαλήνης πού τὸν φλογίζει. Καταλαβαίνει ὅτι ἡ ζωὴ του εἶναι στ' ἀλήθεια ἓνα πάθος, καὶ ἄρα δικαιούται νὰ ποθεῖ μίαν ἀνάσταση. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀνάσταση τοῦ προσφέρει ὁ σοσιαλισμός, γιὰ νὰ τοῦ φέρει τὴ λύτρωση, μίαν ἀνάσταση ὅμως πού δὲν ἔχει τίποτα τὸ μυστικό ἀλλὰ ταυτίζεται μετ' αὐτὴν τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας. Οἱ μύδροι κατὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι παραπλανητικοί. Τὸ ζήτημα εἶναι: *μπορεῖ κανεὶς νὰ λυτρώσει τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ἐπὶ τῆς γῆς;*

4. Ὁ Μάρξ κριτικός τοῦ κομμουνισμοῦ

Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού ἡ μαρξιστὴ κριτικὴ καταργεῖ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴ θεολογία γενικά (πραγματώνοντας τὸ ἀνθρώπινο περιεχόμενό τους) καταργεῖ ἐπίσης καὶ τὴ «θεολογία τῆς πολιτικῆς» πού εἶναι ἡ ἐγγεγραμμένη θεωρία γιὰ τὸ κράτος. Ἡ ἐγγεγραμμένη πολιτικὴ σκέψη βασίζεται στὸν χωρισμὸ τοῦ πολιτικοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἀστικὴ κοινωνία ἢ *κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν*¹⁵, πού ἀποτελεῖ τὸ κοινωνικὸ ὑπόστρωμά του. Ὁ Χέγκελ θέτει τὸν χωρισμὸ αὐτὸ ὡς ἀναγκαῖο μέσα ἀπὸ μιά κριτικὴ μελέτη τῶν κλασικῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, μετ' αὐτὴν ὅποια ἀναδεικνύεται ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους κριτικούς τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ σὲ μιά ἐποχὴ πού στῆ Γερμανία ἡ ἀστικὴ οἰκονομία δὲν εἶχε κἀν ἀποδεδειχθεῖ ἀπὸ τὸν φεουδαρχισμό καὶ τὸν μερκαντιλισμὸ (ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς «ἐθνικῆς οἰκονομίας»), ἐνῶ στὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη ἡ καθαυτὴ σοσιαλιστικὴ κριτικὴ βρισκεται σὲ ἐμβροχὸ στάδιο.

Ὁ Χέγκελ κρίνει ὅτι ὁ μηχανισμὸς τῆς ἀπελευθερωμένης ἀγορᾶς δὲν συνιστᾶ ἐπαρκῆ συνεκτικὸ δεσμὸ γιὰ κοινωνικὴ ὁλοκλήρωση καὶ ἁρμονικὴ σύζευξη τοῦ ἀτόμου μετ' αὐτὸ σύνολο, παρά τίς διαβεβαιώσεις τῶν Βρετανῶν οἰκονομολόγων ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἐνότητα προκύπτει νομοτελειακά κάτω ἀπὸ ἓνα οἰκονομικὸ καθεστῶς πού αἶρει τοὺς φραγμοὺς στὴν ὀλόπλευρη ἐπιδίωξη τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος. Ὑπογραμμίζοντας τὰ φαινόμενα τῆς δομικῆς ἀνεργίας καὶ φτώχειας, πρὶν ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸν Ρικάρντο, ὁ Χέγκελ ἀναλύει τὴν ἀστικὴ κοινωνία, κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ἰένας, ἀπὸ μιά ἐμβρυώδη ταξικὴ σκοπιὰ. Τελικὸ τοῦ συμπεράσματος εἶναι ὅτι ἡ κοινωνία πού βασίζεται στὸ κέρδος καὶ τὸ χρεῖμα ἀφημένη στὴν ἐγγενῆ τῆς δυναμικὴ, πού καθορίζεται ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς ἀγορᾶς, ἔχει ἓναν ἀθεράπευτο ἀνταγωνιστικὸ χαρακτήρα. Δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιβάλλει στὸ ἄτομο κάποια ἰδέα τοῦ γενικοῦ ἢ τοῦ δημόσιου καλοῦ, καὶ ἄρα παραμένει τελειωτικά κατακερματισμένη, μιά κοινωνία ἀσύνδετων ἀτόμων πού δὲν ἀναγνωρίζουν κανένα ἀνώτερο νόμο πέρα ἀπὸ τὸ ἰδιωτικὸ συμφέρον, μιά κοινωνία ἐγωκεντρικῶν ἰδιωτῶν. Μιά τέτοια κοινωνία δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ παραγάγει μέσα ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς μορφῆς πολιτικῆς ὁλοκλήρωσης πού θὰ ξεπερνῶν τὴν ἐκ φύσεως ἀνταγωνιστικότητά της. Γιὰ νὰ ὑπάρξει λοιπὸν κάποιο χαλινάρι σ' αὐτὸν τὸν κοινωνικὸ ἀλληλοσπαραγμὸ, ὁ Χέγκελ κηρύσσει τὴν ἀνάγκη κάποιας ἀνώτερης πολιτικῆς ἐ-

ξουσίας, τῆς ὁποίας ἡ ὑπαρξὴ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ βούληση τῶν ἰδιωτῶν, ἀλλὰ κυβερνᾶ τὴν κοινωνία τους ἐκ τῶν ἄνω καὶ ἔξω, ἐπιβάλλοντάς της τὸν νόμο τῆς ὀλότητος, πού τῆς εἶναι ἀπολύτως ξένος. Ὁ νόμος τοῦ πολιτικοῦ κράτους, ὅπως τὸ βλέπει ὁ Χέγκελ, ἐνσωματώνει τὴν ἀρχὴ τῆς καθολικότητος (τὸ προβάδισμα δηλαδὴ τοῦ συνόλου ὡς πρὸς τὸ ἄτομο) αἶροντας ἔτσι τὸν σκληρότράχηλο ἀτομισμὸ πού διαποτίζει τὴν κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν. Τὸ κράτος ἀπολαμβάνει, ὡς ἐκ τούτου, μίαν οἰονομικὴ θεοῦ νομιμότητα, ἔχει μιά πνευματικὴ, μεταφυσικὴ ὑπόσταση, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Λόγου ἐπὶ γῆς, καὶ ἀντιπαρτίθεται πρὸς τὸν χυδαῖο ὕλισμος τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Ἀντλεῖ τὴ νομιμότητά του ἀπὸ καθαρά λογικὰς ἀρχάς, καὶ ὄχι βέβαια ἀπὸ τὴ συνείδηση τοῦ ἀντιφατικοῦ πλήθους τῶν οἰκονομικῶν ἀτόμων πού ἀναγνωρίζουν σάν ὑψιστὸ ἀγαθὸ τὸ χρεῖμα. Εἶναι φορέας τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας ὅτι τὸ σύνολο περικλείει τὸ ἄτομο, ὅτι ἡ ὀλότης ἀποτελεῖ ὑπαρκτικὴ προϋπόθεση τοῦ ἐπὶ μέρους. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι τελειῶς ξένη πρὸς τὴ φύση τοῦ *homo oeconomicus* καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ ἐπιβληθεῖ ἐκ τῶν ἄνω στὴ δύστροπη κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν. Τὸ κράτος λοιπὸν τὴν περικυκλώνει καὶ τὴν καταναγκάζει νὰ περιορίσει κἀπως τὸν ἐγωκεντρισμὸ της. Ἐπιβάλλει στὸν ὕλιστὴ ἰδιωτὴ ὀρισμένα καθήκοντα (π.χ. νὰ πεθάνει γιὰ τὴν υπεράσπιση τῆς πατρίδας) πού ἀντίκεινται στὴ φύση του, τὸν ἀναγκάζει νὰ γίνῃ πολίτης καὶ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ γενικὸ καλὸ πού ἐκφράζει ἡ πολιτεία. Τὸ ὄργανο τοῦ κράτους, μέσω τοῦ ὁποίου πραγματοποιεῖται σὲ καθημερινὴ βάση ἡ ὑπαγωγή τῆς κοινωνίας τῶν ἰδιωτῶν στὸν νόμο τοῦ κράτους εἶναι ἡ *γραφειοκρατία*, ἡ κατεξοχὴν «καθολικὴ τάξη» τῆς κοινωνίας, κατὰ τὸν Χέγκελ¹⁶.

Ὁ Μάρξ θὰ ἀπορίψει τὸν ἐγγεγραμμένον χωρισμὸ κοινωνίας καὶ κράτους, τὴν ἀντιπαράθεση τοῦ ἀστοῦ ἰδιωτῆ πρὸς τὸ πολίτη. Ἡ σύνδεση πού ἐπιχειρεῖ, μέσω τῆς γραφειοκρατίας, ὁ Χέγκελ εἶναι ἀδύνατη, ἐφόσον προϋποθέτει ὅτι οἱ δύο σφαῖρες πού πρέπει νὰ ἐνοποιηθοῦν ἐνσωματώνουν ριζικὰ ἀντίθετες λογικὰς ἀρχάς. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού ὁ Χέγκελ προσπάθησε νὰ σώσει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀλλοτρίωση, ἀρνούμενος τὴν οὐσιαστικὴ τῆς ἀντικειμενικῆς ἐμπειρίας, προσπαθεῖ καὶ τώρα νὰ σώσει τὸν κοινωνικὸ ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ δουλεία τῆς ἀγορᾶς σκεπάζοντας τὴν κοινωνία μετ' ἓνα «οὐρανὸ» (τὸ «θεῖο» κράτος) ὅπου θὰ μπορεῖ, ἀπὸ καιροὺς εἰς καιροὺς, νὰ ὀψώνῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ νὰ φαντάζεται ὅτι ἐκεῖ πάνω τουλάχιστον (ὡς

14. Μάρξ, *ΟΦΧ*, 3^ο χειρ., κεφ. «Ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καὶ κομμουνισμός».

15. *Burgerliche Gesellschaft, Civil society*. Στὰ ἑλληνικά ἔχει ἐπικρατήσει νὰ ἀποδίδεται ὁ ὄρος ὡς «κοινωνία τῶν πολιτῶν». Ἀλλὰ αὕτη ἡ ἀπόδοση *παρανοεῖ* πλήρως τὴν ἐγγεγραμμένη κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, καὶ τὴν ἀντιπαράθεση τοῦ καθολικοῦ πολίτη (*citoyen*), πρὸς τὸν ἐγγεγραμμένον ἰδιωτὴ (*Burger*) πού προκύπτει ἀπὸ αὐτόν. Ὁ πολίτης εἶναι γιὰ τὸν Χέγκελ ἡ ἰδανικὴ οὐσία τοῦ ἰδιωτῆ πού ἔχει ξεχωρισθεῖ ἀπ' αὐτόν καὶ κατοικεῖ κάποια ἀνώτερη σφαῖρα (τὸ κράτος). Ὁ πολίτης δὲν ταυτίζεται μετ' αὐτὸ μέλος τῆς *Civil society*.

16. *Βλ. τίς παρ. 182-256 («Κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν»), 25-78 («Κράτος»), 287-297 («Ἐκτελεστικὴ Ἐξουσία»), οἱ ὁποῖες συνοψίζουν καὶ ἐπεξεργάζονται περαιτέρω τὰ βασικὰ συμπεράσματα τῆς *Realphilosophie* τῆς Ἰένας.*

πολίτης, μέσω κάποιας διαδικασίας για την πολιτική αντιπροσώπευση της κοινωνίας) διάγει μία πιο καθολική ζωή. Αυτή είναι μία ψεύτικη λύση. 'Αφήνει άθικτες τις κοινωνικές δομές της ανελευθερίας. 'Όσο θά νοείται τό κράτος εκτός και πέραν της κοινωνίας, και ή κοινωνία θά παραμένει αμετάκλητα διχασμένη και τό κράτος δεσποτικό στά χέρια μιάς ιδιοτελούς κάστας γραφειοκρατών πού επιβάλλουν τό δικό τους στενό συμφέρον πάνω στην κοινωνία.

Γιά νά άρθεί ή αντίθεση του άστού ιδιώτη και του πολίτη, ο Μάρξ άπαιτεί τή συγχώνευση κράτους και κοινωνίας πού θά προέλθει από τά κάτω, μέσα από τήν αυτοδιάθεση της κοινωνικής βάσης και τή ριζική άλλαγή της κοινωνικής δομής. Χρειάζεται, κατά τόν Μάρξ, μιά είσβολή της κοινωνίας μέσα στο κράτος, πού καταργεί τή δεσποτική ανεξαρτησία της πολιτικής εξουσίας από τήν κοινωνία και επιβάλλει μιά νέα πολιτική οργάνωση σύμφωνα μέ τήν όποία τό κράτος είναι έκφραστής και

όπρητής των κοινωνικών αναγκών. Τό κράτος άντανακλά πλέον κοινωνικά συμφέροντα και όχι κάποιον άνώτερο νόμο. 'Η ίδια ή κοινωνία παίρνει τώρα στά χέρια της τήν εξουσία νά βουλευεται και νά αποφασίζει τόν προορισμό της, και εγκαθιδρύει μιά μορφή κοινωνικής διεύθυνσης κάτω από τόν άμεσο έλεγχο των χειραφετημένων κοινωνικών όντων. 'Η είσβολή αυτή ταυτίζεται, για τόν Μάρξ του 1843, μέ τήν επικράτηση της δημοκρατίας, μέ τήν παροχή δηλαδή κυριαρχικών πολιτικών δικαιωμάτων στη μάζα του λαού. 'Όμως ή δημοκρατία αυτή δέν είναι μιά τυπική άλλαγή στη μορφή του πολιτεύματος, αλλά μιά ουσιαστική κοινωνική επανάσταση πού συνεπάγεται τήν κατάργηση της παραδοσιακής έννοιας της πολιτικής και του πολιτικού κράτους, πού παύει νά είναι υπερκείμενη σφαίρα από τήν όποία έκπορεύεται κοινωνική καταστολή, και μετατρέπεται σε έκτελεστή των αποφάσεων της αυτόβουλης πλέον κοινωνίας. 'Η πολιτική παύει νά είναι έξουσιασμός και γίνεται τρόπος διεκπε-

ραΐωσης των κοινωνικών αναγκών που άσκει ή κοινωνία μέ τίς ίδιες τίς δυνάμεις¹⁷. Άντίθετα μέ δ,τι πίστευε ό Χέγκελ, ό Μάρξ βεβαιώνει ότι ή κοινωνία διαθέτει τίς δυνάμεις νά θέσει από μόνη τίς τέρμα στήν κυριαρχία τίς άγοράς και νά πετύχει μιά άνώτερη σύζευξη του γενικού και του μερικού. Λίγους μήνες άργότερα, μέσα στο 1843, ό Μάρξ θά εξειδικεύσει τήν άνάλυση αυτή κατονομάζοντας τίς συγκεκριμένες κοινωνικές δυνάμεις που θά γίνουν φορείς αυτής τίς δημοκρατικής άνάπλασης: πρόκειται για τήν *εργατική τάξη*, που σάν άναπόσπαστο μέρος τίς κοινωνίας άντιτίθεται ταυτόχρονα θεμελιακά στόν νόμο τίς άγοράς και όργανώνει τήν κατάλυσή του. Αυτός είναι ό ταξικός φορέας μέσω του όποιου ή κοινωνία όργανώνει τήν ολοκλήρωσή τίς, καταργώντας τόν κεφαλαιοκρατικό κάταμερισμό τίς εργασίας και τό άντικοινωνικό κράτος. Ή αυτοδιάθεση τίς κοινωνίας και ή άπόφασή τίς νά θέσει από μόνη τίς τέρμα στόν «πόλεμο πάντων κατά πάντων» που συνεπάγεται ή κυριαρχία του χρήματος και του άτομικού συμφέροντος, επιτυγχάνοντας αυτοδύναμα τήν καθολικότητα που τίς άρνήθηκε ό Χέγκελ, άποτελεί τήν πεμπτοσία του κομμουνισμού. Ή κατάργηση τίς άτομικής ιδιοκτησίας θέτει τίς βάσεις τίς νέας κοινωνικής ζωής, όπου ή καθολικότητα του άτόμου δέν είναι μιά αυταπάτη, αλλά καθημερινό βίωμα μέσα από τήν έλεύθερη εργασία και τήν άμεση συμμετοχή στή διεύθυνση των κοινωνικών υποθέσεων.

Βλέπουμε πάλι έδώ ότι ό κομμουνισμός, για νά άποτελεί γνήσια κατάργηση τίς κεφαλαιοκρατίας, πραγματική «βασιλεία τίς έλευθερίας» και έναρξη τίς καθαυτού Ιστορίας του ανθρώπου, πρέπει νά έχει γονιμοποιηθεί από τά πορίσματα των κοινωνικών και πολιτικών αναλύσεων του Χέγκελ. Ό κομμουνισμός διδάσκεται από τό έγελιανό δόγμα τίς καθολικότητας, και τό αίτημα για μιά πολιτική πρακτική που άναιρεί τόν περιχαρακωμένο έγωισμό του *homo oeconomicus* που άποδίδει ξανά τό άτομο στήν κοινωνική όλότητα. Ό κομμουνισμός βέβαια δέν συμμερίζεται —ξανά— τήν έγελιανή άπαισιοδοξία ως προς τίς δυνατότητες τίς κοινωνίας νά επιτύχει άφραυτής τήν ολοκλήρωσή τίς. Ή καθολικότητα, που *ορθά* άπαιτεί ό Χέγκελ, θά είναι καρπός τίς έγγενούς επαναστατικής δυναμικής τίς κοινωνικής έμπειρίας. Ύπάρχουν συγκεκριμένοι κοινωνικοί φορείς μιάς πραγματικής καθολικότητας, που μπροστά τίς διαλύεται σάν καπνός ή ψεύτικη καθολικότητα τίς πρωσικής γραφειοκρατίας που τόσο άκριτα είχε εξιδανικεύσει ό Χέγκελ. Τό προλεταριάτο πρέπει άκριθώς νά νοηθεί σάν τή μόνη *γνήσια «καθολική τάξη»* τίς σύγχρονης κοινωνίας, τή τάξη που ύπηρετεί πανανθρώπινα καθήκοντα επειδή έχει άποστερηθεί ολοκληρωτικά από τήν ανθρώπινη τίς ουσία¹⁸. Τό προλεταριάτο καταργεί τήν άλλοτριωση τίς εργασίας και καταργεί τό άντικοινωνικό κράτος. Ή κοινωνία άποκτά νέα ένότητα. Ή ένότητα αυτή πηγάζει από τήν κοινωνική (και όχι «θεολογική») κατάργηση του οικονομικού έγωισμού, και από ένα νέο είδος πολιτικής ζωής που εκφράζει άμεσα τίς ανάγκες των κοινωνικών άτόμων. Έγγυδάτι στό κάθε κοινωνικό ύποκείμενο άμεση πρόσβαση στις δημόσιες υποθέσεις και κυριαρχική συμμετοχή στή διεύθυνσή τους. Ή πολιτική γίνεται μιά κοινωνική λειτουργία, όχι αυτοσκοπός. Από έξουσιαστικής γίνεται ύπηρετής των άτόμων. Σκοπός τίς, νά θέσει στή διάθεσή τους τά μέσα για νά επιδοθούν στήν καλλιέργεια των δημιουργικών τους αναγκών μέσα από τήν κοινωνική εργασία που τώρα τους άνήκει και ως πράξη και ως προϊόν. Μέσω

από αυτή τή νέα λειτουργία τίς ή πολιτική καταργείται ως πολιτική και τό κράτος ως κράτος. Οι δημόσιες άρχές παύουν νά είναι κύριοι των κοινωνικών προσώπων και ρυθμιστές τίς εργασίας και τίς ζωής τους, και γίνονται άπλώς διεκπεραιωτές των κοινωνικών υποθέσεων, «διαχειριστές πραγμάτων»¹⁹. Ή δημόσια άρχή είναι τώρα έντολοδόχος τίς κοινωνίας και κάτω από τήν άμεση επίβλεψη τίς. Ή κοινωνική όργάνωση από αυτοσκοπός γίνεται μόνο μέσω για τή διευκόλυνση των δημιουργικών πρωτοβουλιών των έλεύθερων άτόμων τίς άταξικής κοινωνίας. Τό κράτος, ή κοινωνία, χάνουν τή μεταφυσική ιερότητα που έχουν στις ταξικές κοινωνίες. Δέν ύπάρχει τώρα κανένα «άπόλυτο» κρατικό συμφέρον που ύπερβαίνει τους πολίτες και κατά περιπτώσεις τους συντρίβει. Τό κοινωνικό κράτος πηγάζει από τόν πολίτη και εκβάλλει πάλι σ' αυτόν. Αυτός είναι τό τέλος του. Δέν ύπάρχει κάποια άυτοτελής κρατική λογική στήν όποια θυσιάζει ό πολίτης. *Κομμουνισμός* για τόν Μάρξ σημαίνει *συντριβή του κράτους-θεού* και τήν άνάδειξη του καθολικού κοινωνικού άτόμου που βιώνει τήν καθολικότητά του συμμετέχοντας κυριαρχικά στόν καθορισμό των στόχων τίς κοινωνίας. Ό πολίτης τίς κομμουνιστικής κοινωνίας είναι άπαλλαγμένος από τόν έφιάλη του κράτους-θεού, γιατί ιδιοποιείται, μέσα από τή δημιουργική του πράξη, τήν καθολικότητα που κλέβει από τό έμπειρικό άτομο ό ύπερβατικός Λεβιάθαν του γραφειοκρατικού κράτους. Ό γνήσιος κομμουνισμός είναι ή πλήρης δημοκρατία. Ή δημοκρατία όχι σάν έκλογικό σύστημα ή τύπος πολιτεύματος, αλλά σάν άποτελεσματική έξουσία των έλεύθερων κοινωνικών άτόμων πάνω στό κράτος.

Κάθε άλλος «κομμουνισμός», που δέν στοχεύει και δέν όργανώνει τήν κατάργηση τίς πολιτικής ως έξουσίας πάνω στήν κοινωνία είναι ψευδεπίγραφος. Κάθε «κομμουνισμός» που συνεχίζει και βαθαίνει τή «θεική» διάσταση του κράτους και τή μεταφυσική ανεξαρτησία του συνόλου άπέναντι στο έμπειρικό κοινωνικό όν, διαιωνίζει τό ιδεολογικό ψεύδος του έγελιανισμού επειδή δέν έχει ώφεληθεί από τήν επιστημονική του άλήθεια. Ή «κομμουνιστική» θεοποίηση του Κράτους-Δύναμη άποτελεί κακέκτυπο αντιδραστικό έγελιανισμό, επειδή διαστρέφει τό νόημα τίς Ιστορικής προόδου, που περνάει μέσα από τήν άπελευθέρωση τίς κοινωνίας από τό κράτος και τήν έπιβολή κοινωνικού έλέγχου πάνω στό κράτος. Ή Ιστορική πρόοδος περνάει μέσα από τήν κατάργηση του κράτους. Ένας «κομμουνισμός» που καθυποτάσει τήν κοινωνία σε διάφορες «κρατικές» αναγκαιότητες και έπειτείνει τήν έξωτερική παντοδυναμία τίς έξουσίας πάνω στή δημιουργική δουλειά των πολιτών' ένας «κομμουνισμός» που όρίζει τόν έαυτό του άπλως και μόνο σάν ένα πιο άποτελεσματικό σύστημα για τήν παραγωγή και τή διανομή υλικών αγαθών δέν είναι για τόν Μάρξ παρά ή *πιο καθολική μορφή του συστήματος τίς άτομικής ιδιοκτησίας*. Ό έγω-

17. «Στή σύγχρονη εποχή οι Γάλλοι κατάλαβαν ότι αυτό σημαίνει ότι τό πολιτικό κράτος εξαφανίζεται σε μιά άληθινή δημοκρατία. Μάρξ, *Κριτική τίς θεωρίας για τό κράτος του Χέγκελ*.

18. Μάρξ, *Μιά συνεισφορά στήν κριτική τίς «Φιλοσοφίας του Δικαιού» του Χέγκελ. Εισαγωγή*.

19. Ή φράση είναι του Λένιν.

στής ιδιότητος τῆς ἀστικής κοινωνίας ὀρίζει τὴν ἀξία τῶν πραγμάτων πάνω στὴ βάση τῆς κτήσεως (τοῦ «ἔχειν») καὶ τῆς καταβάσεώς τους. Ὁ κοινὸς παρονομαστὴς ἄψυχων καὶ ἔμψυχων ὄντων στὴν κοινωνία αὐτὴ εἶναι τὸ χρῆμα, ἀφηρημένη ἐκφραση τῆς δυνατότητος γιὰ κτήση καὶ ἐκμετάλλευσή. Ὁ κομμουνισμὸς ποὺ ὀρίζει τὸν ἑαυτό του μὲ ἀναφορὰ σὲ ὕλικά ἀντικείμενα, ποὺ ἐπικαλεῖται τὸ συμφέρον τῶν ἰδιωτῶν καὶ ὑπόσχεται τὴν —δικαιότερη, ἔστω— ἱκανοποίησίν του κάτω ἀπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ παντοδύναμου κράτους, δὲν ἀνταποκρίνεται στὴ μαρξιστικὴ ἀντίληψη, καὶ ἀποτελεῖ μᾶλλον δικαίωση τῆς λογικῆς τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὁ παραχαραγμένος κομμουνισμὸς συγκεντρώνει στὰ χέρια τοῦ κράτους ὀλόκληρη τὴν ὀλικὴ δύναμη τῆς κοινωνίας, ποὺ τουλάχιστον πρὶν διαμοιραζόταν ἀνάμεσα σὲ λίγους κεφαλαιοκράτες, καὶ τὴν ἀντιπαρθέτει πρὸς τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν ὑποκειμένων μὲ πῖο συστηματικὴ καὶ ἀπόλυτη μορφή. Ἡ ἰδιότητα τοῦ ἐργάτη, μὲ ὅλη τὴ συνακόλουθη ἀπώλεια αὐτενέργειας καὶ αὐτογνωσίας, ἀποδίδεται σὲ κάθε ἄτομο, ἀπέναντι στοῦ ὁποῖο πυργώνεται ἡ συμπυκνωμένη ἰσχὺς τῆς κοινωνίας ποὺ παίρνει τὴ μορφή ἑνὸς ὑπερ-κεφαλαιοκράτη:

«Γιὰ τὸν πρωτόγονο κομμουνισμὸ ἡ κοινωνία εἶναι ἀπλῶς μιὰ κοινότητα δουλειῶν καὶ ἰσότητος στοὺς μισθοὺς, οἱ ὁποῖοι πληρώνονται ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ κεφάλαιο, ἀπὸ τὴν κοινωνία ὡς καθολικὸ κεφαλαιοκράτη». (Ἡ ἔμφαση τοῦ Μάρξ)²⁰.

Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὁ «κομμουνισμὸς» ἐξισώνει τὰ κοινωνικὰ ἄτομα στοῦ κατώτατο ἐπίπεδο καλλιέργειας, δημιουργικότητας, παιδείας, ποὺ ἐπιτρέπει ἡ κοινωνία τῆς ἀγορᾶς. Ἀντιλαμβάνεται τὴν ἰσότητα σάν γκρέμισμα κάθε ἀξίας, κάθε πολιτιστικοῦ ἐπιτεύγματος. Διακατέχεται ἀπὸ μιὰ ζήλοφθονία γιὰ κάθε τι ποὺ ὑπερέχει ἱστορικὰ, γιὰ κάθε εὐγενικὸ δράματισμὸ, γιὰ κάθε ἀρετὴ. Ὑποβιβάζει συνολικὰ τὴν κοινωνία στὴν ἐσχατὴ βαθμίδα τῆς φτώχειας, τῆς στέρησης, τῆς ἀπαιδευσίας, τῆς βαρβαρότητας ποὺ εἶχε ἐπιβάλλει στὸν ἄνθρωπο ἡ κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία. Μισεῖ κάθε τι τὸ φραῖο καὶ τὸ ἀληθινὸ ποὺ παρήγαγε ὁ πολιτισμὸς καὶ τὸ ἐξαλείφει σάν δῆθεν ἀντιδραστικὸ δημιούργημα προνομιοῦχων. Ἀντὶ τὰ φιλοδοξεῖ νὰ κάμει κτήμα τοῦ κάθε ἀτόμου τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ποὺ μέχρι τῶρα ἰδιοποιούνταν οἱ κοινωνικὲς μειοψηφίες, ἀντὶ νὰ τὸ προμηθεύσει μὲ τὰ ὀλικά καὶ πνευματικὰ ἐφόδια νὰ φθάσει καὶ τὸ ἴδιο σὲ ψηλότερες ἀκόμα κορυφές, συκοφαντεῖ τὴν ἰδέα τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐξυμνεῖ τὴν ἀμάθεια καὶ τὸν πρωτογονισμό τοῦ καταπατημένου ἀτόμου τῆς κοινωνίας τῆς ἀγορᾶς σάν τὸν ὑπέρτατο δῆθεν τύπο ἀνθρώπου. Κάνει εἰκόνισμα τὸν ἄνθρωπο ποὺ δὲν σκέφτεται γιὰτὶ εἶναι ἀριστοκρατικὴ «πολυτέλεια», ποὺ δὲν ἀμφισβητεῖ καὶ δὲν ἐρευνᾷ γιὰτὶ εἶναι «παραβίαση τῆς πειθαρχίας», ποὺ δὲν προβληματίζεται γιὰ τὴν κοινωνικὴ σκοπιμότητα τῶν δραστηριοτήτων ποὺ τοῦ ἐπιβάλλουν γιὰτὶ κάτι τέτοιο εἶναι «ὑπονόμηση τῆς παραγωγῆς, ποὺ βάζει τὸ κεφάλαιον κάτω καὶ φιμώνοντας σῶμα καὶ πνεῦμα ἀκολουθεῖ τὸν ρυθμὸ τῆς δουλειᾶς κι ὡς τὸν ἐξουθενώνει ἠθικὰ καὶ φυσικὰ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ κερδίζει τὸν ἔπαινο τοῦ ὑποδειγματικοῦ ἐργάτη. Ἀλλὰ τί ἄλλο εἶναι ὅλα αὐτὰ παρά ἡ ἀλλοτρίωση στὸν ὑψιστὸ βαθμὸ τῆς ἀπανθρωπιάς τῆς; Γιὰ τὸν Μάρξ αὐτὸς ὁ «κομμουνισμὸς» ποὺ

«ἐκμηδενίζει τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου σὲ κάθε σφαῖρα»²¹

ἀποτελεῖ τὸν ἱστορικὸ θρίαμβο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας:

«Ἰόσο λίγο αὐτὴ ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἀποτελεῖ μιὰ γνήσια ἰδιοποίηση, τὸ δείχνει ἡ ἀφηρημένη ἄρνηση ὀλόκληρου τοῦ κόσμου τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἡ ἐπιστροφή στὴν ἀφύσικη ἀπλοϊκότητα τοῦ φτωχοῦ καὶ ἀκαλλιέργητου ἀνθρώπου ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκες καὶ δὲν ἔχει ἀκόμα φθάσει στοῦ στάδιο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ὅχι τὸ ἔχει ξεπεράσει». (ἔμφαση τοῦ Μάρξ)²².

Στὸν κόσμον αὐτὸ, τὸ τάλαντο, ἡ εὐαισθησία, ἡ ἰδιοφυία, ἡ τόλμη τῆς κρίσης καὶ τῆς σκέψης, τίθενται ἐκτὸς νόμου καὶ κυριαρχεῖ ἡ καταλυτικὴ ὀλικὴ βία²³ τῶν πραγμάτων ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ ἀληθινὸς κομμουνισμὸς δὲν ἔχει σχέση μὲ ὅλα αὐτὰ. Αὐτὸς καταφάσκει, δὲν ἀρνεῖται. Καταφάσκει πρὸς τὸν πολιτισμὸ καὶ ὅλη τὴν ἐμπειρία τοῦ παρελθόντος. Δὲν φοβάται τὴν ἱστορία γιὰτὶ τὴν κατανοεῖ. Συνεπῶς δὲν τὴν ἀπαλείφει συλλήβδη ἀλλὰ τὴν ἀναλύει ἐπιστημονικὰ καὶ ἐνστερνίζεται τὸ νόημά της Ἡ πολιτιστικὴ, πνευματικὴ, κοινωνικὴ παραγωγή ποὺ συναντῶ στὴν ἱστορία εἶναι ἀνθρώπινη παραγωγή. Ἀσφαλῶς ἀνθρώπινι ἀλλοτριωμένη παραγωγή, ὅπου ἡ ἐργασία βιώνεται ὡς καταδίκη. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν μηδενίζει τὰ δημιουργήματα τοῦ ἱστορικοῦ πνευματικοῦ μόχθου. Μὲς ἀπ' αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος διατρανώνει τὴν ἀνάγκη γιὰ ἐλευθερία. Ὁ κομμουνισμὸς διεκδικεῖ στοῦ δνομο τοῦ ἀνθρώπου-δημιουργοῦ ἀκέραιο τὸ περιεχόμενο τῆς πολιτιστικῆς καὶ κοινωνικῆς μας ἱστορίας. Κατανοεῖ τὸν μόχθο τοῦ εἶδους σάν ἀνθρώπινη παραγωγή καὶ παραγωγὴ ἀνθρωπιάς. Καὶ οἰκοδομεῖ, ἀναιρώντας τὴν ταξικὴ ἐπιβολή, τίς συνθήκες μιᾶς μελλοντικῆς δημιουργίας χωρὶς φραγμοὺς στὴν καλλιέργειαν τῶν ἐκφραστικῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ κοινωνικὴ κα πνευματικὴ ζωὴ ἀναδιοργανώνεται ἐκ θεμελίων γιὰ νὰ καταστήσει δυνατὴ αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἐκλυση τῆς δημιουργικότητος τοῦ εἶδους, ποὺ ὅταν συμβεῖ θά ἐπισκιάσει τὰ μέχρι στιγμῆς ἐπιτεύγματα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Αὐτὴ ἡ κοινωνία τῶν ἀτόμων ἀνθρώπων ποὺ δημιουργοῦν γιὰ νὰ βιώσουν τὴν πολυπλοκότητα τῆς φύσης τους καὶ νὰ εὐφρανθοῦν ἀπ' αὐτὴν ὑπακούοντας στὶς προτροπὲς καὶ μόνο τῆς κυρίαρχης συνειδησῆτος, αὐτὸς εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς καὶ τὸ *raison d' être* τοῦ κομμουνισμοῦ:

«Ὁ κομμουνισμὸς εἶναι ἡ θετικὴ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας σάν ἀνθρώπινης ἀλλοτρίωσης, καὶ συνεπῶς ἡ ἀληθινὴ ἰδιοποίηση τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας μέσω τοῦ ἀνθρώπου καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Εἶναι ἡ πλήρης ἀποκατάσταση τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἑαυτό του ὡς κοινωνικοῦ, δηλαδὴ ἀνθρώπινου ὄντος, μιᾶς ἀποκατάστασης ποὺ ἔχει γίνεῖ συνειδητὴ καὶ λαμβάνει χώρα μέσα σὲ ὀλόκληρο τὸν πλοῦτο τῶν προηγουμένων περι-

20. Μάρξ, *ΟΦΧ*, χειρ. 3^ο, κεφ. «Ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καὶ κομμουνισμὸς».

21. Ὅπως ἀνωτέρω.

22. Ὅπως ἀνωτέρω.

23. Ὅπως ἀνωτέρω.

δων τής ανθρώπινης ανάπτυξης». (Ἡ ἔμφαση τοῦ Μάρξ)²⁴

Ὁ κομμουνισμός θέτει στή διάθεση τοῦ κοινωνικοῦ ἀτόμου τά μέσα γιά τήν τελείωσή του ὡς δημιουργικοῦ, δηλαδή πνευματικοῦ, ὄντος. Τόν ἀπαλλάσσει ἀπό τό ἄγχος τής ἐπιβίωσης καί τόν θέτει στό κέντρο τῶν κοινωνικῶν ἀποφάσεων. Ἔτσι τό ἄτομο βιώνει τήν πολιτική του πράξη σάν συμμετοχή στή συλλογική βούληση τῶν χειραφετημένων ἀτόμων τής ἀταξικῆς κοινωνίας. Αὐτοσκοπός στό ἐξῆς ἡ ἠθική καί πνευματική αὐτοτέλεια τοῦ ἀνθρώπου-δημιουργοῦ. Ὁ ἄνθρωπος πλέον ἐπιβιώνει βιολογικά γιά νά δημιουργεῖ ἐλεύθερα καί συνειδητά τόν ἑαυτό του καί τήν κοινωνία, πειραματιζόμενος μέ μιάν ἀπειρία ἐκφραστικῶν τρόπων. Δέν δουλεῖ ὡς πειθήνιο ὄργανο στίς βουλές ἄλλων μόνο καί μόνο γιά νά ἐπιβιώνει φυσικά ἀπό μέρα σέ μέρα. Αὐτή εἶναι ἡ ἀποκατάσταση τής φυσικῆς τάξης τῶν πραγμάτων πού ἐπιτυγχάνει, ἂν τήν ἐπιτυγχάνει, ὁ κομμουνισμός.

5. Ἡ ἱστορική ἀποστολή τής φιλοσοφίας

Μετά ἀπ' ὅλα αὐτά, ποιά εἶναι, λοιπόν, ἡ ἐτυμηγορία γιά τήν τύχη τής φιλοσοφίας μέσα στά πλαίσια τής μαρξιστικῆς κοσμοθεωρίας; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι ὄχι μόνο δέν ἔχει καταργηθεῖ ἡ ὑποθαμισθεῖ ἡ φιλοσοφία ἀπό τόν γνήσιο μαρξισμό, ἀλλά, ἀντίθετα, ἡ λειτουργία της σάν ἐλεύθερου κριτικοῦ στοχασμοῦ ἔχει ἐδραιωθεῖ, καί ἡ ἐντολή της ἔχει ἀνανεωθεῖ καθώς τά καθήκοντά της γίνονται πιά κρίσιμα.

Μέσω τής κριτικῆς τής παραδοσιακῆς φιλοσοφίας, ἡ φιλοσοφία τής πράξης τρυγᾷ ἀκέραιο τόν πλοῦτο τής ἀνθρώπινης πνευματικῆς παραγωγῆς. Καί ἀναδεικνύεται φορέας τής ἐνεο-

24. Ὅπως ἀνωτέρω.

γού συνειδητότητας του ανθρώπου, τόπος των ιδανικών των οποίων ή εμπειρική πραγμάτωση όρίζει την άποστολή του γνήσιου ανθρωπισμού, του γνήσιου υλισμού, του γνήσιου κομμουνισμού. Η κριτική φιλοσοφία επαναπροσδιορίζει τον ρόλο της φιλοσοφίας: μετατρέπεται σε επαναστατικό πρόγραμμα που καθοδηγεί την ιστορική δράση. Γίνεται επιστημονικός στοχασμός που επιστρέφει στη φύση και στην κοινωνία, και άποκαθιστά την ένότητα του ανθρώπου με τό περιβάλλον του. Έγκαταλείπει τή μάταια προσπάθεια να γυμνωθεί ό άνθρωπος από τήν αντικειμενικότητά του, και στηρίζεται στο έξής στην εμπειρική μέθοδο για τή μελέτη των προβλημάτων τής ζωής. Συνεγείρεται σε λογική έπεξεργασία των αντικειμενικών δεδομένων τής κοινωνικής πραγματικότητας, ανταποκρινόμενη στα άποκατά προβλήματα που θέτει ή πρακτική. Και προτείνει λύσεις για πειραματική έφαρμογή. Καθώς ή έμφυτη ανθρώπινη παρόρμηση για όλο και βαθύτερες μορφές στην έκφραση τής δημιουργικότητάς του έρχεται σε σύγκρουση με τούς παγιωμένους κοινωνικούς θεσμούς που κληρονομεί τό παρελθόν, ή σκέψη καταπιάνεται με τό πρόβλημα τής άνασυγκρότησης τής κοινωνικής εμπειρίας έτσι που να καταστεί δυνατή ή έκπληρωση των άνωτέρων άναγκών που ξεπηδούν μέσα στην εξέλιξη του είδους. Έτσι θέτει τς βάσεις τής προόδου.

Η κριτική φιλοσοφία έναποθέτει εκ νέου τόν άνθρωπο στους κόλπους τής φύσης. Τόν θέτει άντιμέτωπο με τόν άπειρόμορφο του σύμπαντος έπιφορτισμένο με τό καθήκον να βιώσει τή λογικότητά του μέσα άπό μιά σειρά στρατηγικών παρεμβάσεων που έξανθρωπίζουν τό περιβάλλον και έξαγνίζουν τήν ανθρώπινη ζωή. Στην περιπέτεια αυτή ό άνθρωπος δέν έχει να στηριχθεί σε καμιά προαποφασισμένη έκβαση τής ιστορίας, παρά μονάχα στην ίδια τήν έπινοητικότητα του. Έφ' όσον πιά ό Θεός ταυτίζεται με τόν άνθρωπο δέν ύπάρχει κανένα έξωιστορικό όν να έγγυηθεί κάποια προδιαγεγραμμένη διαδοχή ιστορικών σταδίων με «εύτυχισμένο τέλος». Η φιλοσοφία δέν είναι πλέον μιά (λογική) άποκάλυψη, όπως τήν ήθελε ό Χέγκελ. Είναι μιά αντικειμενική στάθμιση των δεδομένων τής εμπειρίας, με βάση τήν όποία προτείνονται κατάλληλοι τρόποι δράσης για να δοκιμασθούν κατά τόν πρακτικό μετασχηματισμό τής πραγματικότητας. Η φιλοσοφία τής πράξης σπάει τό κλειστό και προγραμματισμένο σύμπαν του έγγελιανισμού με τήν άτεγκτη άναγκαιότητα του, όπου όλα όσα θά γίνουν έχουν προτυπωθεί. Διαλύει τήν ψεύτικη βεβαιότητα του τής έγγελιανής «θεοδικίας», τήν άυταπάτη δηλαδή ότι μέσα άπό τς όδύνες και τς άντιξοότητες τής εμπειρίας ξετυλίγεται κάποια ύπερλογική, που μόλις τήν έννοήσει και τήν άποδεχθεί ό άνθρωπος λυτρώνεται άπ' τόν πόνο κι άπ' τόν χρόνο. Άλλά ό άνθρωπος δημιουργεί ό ίδιος τή λογική δομή τής ιστορίας του, δαμάζοντας τήν όμη φυσικότητα του περιβάλλοντός του. Μηχανεύεται ό ίδιος τήν άπολύτρωσή του άπό τά βάσανα τής εμπειρίας του, μέσα άπό μιά περιπετειακή άναμέτρηση με τή φύση, τήν κοινωνία, και τόν ίδιο τόν έαυτό του, κάτω άπο συνθήκες ριζικής άβεβαιότητας όπου καμιά έπιλογή δέν είναι χωρίς τίμημα και εκ του άσφαλούς. Έτσι ή ιστορία γίνεται τώρα γνήσια δραματική, γεμάτη άπρόβλεπτες τροπές και άνατροπές, όρθάνοιχτη, άνελέητη και σαρκαστική. Ένώ, παρ' όλο τό άναμφισβήτητο πάθος τής ή έγγελιανής ιστορία ήταν κάτι τό τεχνητό, σαν να παρακολουθείς άπό τήν άναπαυτική σου πολυθρόνα ένα (συγκλονιστικό, ίσως) δράμα στή σκηνή,

στό όποιο δέν συμμετέχεις με τήν ίδια σου τήν ύπαρξη και ξερεις εκ των προτέρων τήν κατάληξή του. Η πραγματικότητα όμως δέν σου δίνει αυτή τήν πολυτέλεια. Ο «ρέκτης» κάθε στιγμή παίζει τή ζωή του. Οί νομοτέλειες του γίνεσθαι ύπαρκτές άλλά υπό αίρεσιν, περικυκλωμένες άπό άχανείς έκτάσεις άχαρ τογράφησης ύλης. Η φιλοσοφία τής πράξης δέν άποστρέφει τή πρόσωπό τής άπό τήν πρωταρχική αυτή πολλαπλότητα, καταφεύγοντας σε κάποιον «ύλικό» (άλλά έξίσου ψεύτικο) έγγελιανισμό που προσφέρει ένα «σιδερένιο νόμο» που άπολοποιεί και ξεκαθαρίζει τήν ιστορία και προεξοφλεί τό μέλλον. Άν διασώζε τς άλήθειες τής παραδοσιακής φιλοσοφίας, όμως τς στερεά άπό τόν ύπερβατικό και εκ των προτέρων χαρακτήρα τους. Τι ιδανικά τής νέας φιλοσοφίας είναι επιστημονικές προτάσεις για τήν άνάπλαση τής εμπειρίας, με σκοπό τήν εμπειρική τους έπεξεργασία και πειραματική έπαλήθευση. Η φιλοσοφία δέν άποτελεί πλέον «σύνοψη» άπολύτων άληθειών, άλλά σύνολο πρακτικών ύποθέσεων άνοικτών στον έλεγχο τής εμπειρίας. Η άλήθεια τής φιλοσοφίας, βασισμένη στην επιστημονική γνώση τής εμπειρίας, τροποποιείται και βαθαινει καθώς πραγματώνεται. Οί άλήθειες τής φιλοσοφίας δέν άποστάζουν πιά τή «λογική οδσία» τής ιστορίας, άλλά παρουσιάζουν σύνολο ύποθέσεων έργασίας για τή στρατηγική παρέμβαση του ανθρώπου στην εμπειρία. Δέν έχουν συνεπώς τίποτε τό ιερό, άλλά ύποκείνται σε άένα και άναγκαίο μετασχηματισμό υπό τό φώς των δεδομένων τής ζωής.

Η φιλοσοφία τής πράξης δέν γαντζώνεται άπό κάποιο νέ Θεό, που τώρα λέγεται Ιστορία ή Κοινωνία, άπό ένα γίνεσθαι που κινείται αυτόματο σε κάποιον ύπερανθρώπινο ούρανό πρό τόν όποιο άρκει να προσθλέσουμε καταφατικά για να σωθούμε. Η ιστορία έξανθρωπίζεται μόνο στον βαθμό που ή έλλογη πράξη δαμάζει τό περιβάλλον. Η εύθνη βρίσκεται άκέραια μέσα στην πράξη και τόν λόγο που τήν οδηγεί. Δέν ύπάρχουν άνωτερες έξουσίες με χρισμένους αντιπροσώπους επί γής. Ο άνθρωπος άκονίζει τή σκέψη γιατί είναι τό πιό τέλει όργανο που σφυρηλατήθηκε μέσα στην εξέλιξη για τήν έπιτυχή εφαρμογή του είδους στο περιβάλλον. Η σκέψη καθοδηγεί τή διαδοχή των τρόπων τής προσαρμογής. Μελετά τήν εμπειρία και όρίζει τς πραγματικές τής δυνατότητες. Η σκέψη δέν άναυακλά παθητικά κάποιο προδιατεταγμένο γίνεσθαι εκτός αυτής. Η σκέψη είναι άναπόσπαστο συστατικό του γίνεσθαι και συμπροσδιορίζει τς κατευθύνσεις του. Η σκέψη δέν είναι άποκομμένη άπό τήν πράξη που κινείται αυτόνομα, δέν παρακολουθεί σαν ούραγός τήν πράξη κι ούτε τήν ύπηρετεί τυφλά. Η σκέψη είναι ή ίδια πράξη και κίνηση, προαναγείρα πράξης σφυνφασμένη με τήν πρακτική που άκολουθεί, μιά μορφή πράξης ως τόπος όπου μορφοποιούνται οί πραγματικές δυνατότητες και οί εύρετικές ύποθέσεις που καθοδηγούν τήν πράξη.

Η φιλοσοφία δέν είναι έκτελεστικό όργανο στα χέρια «όργανισμών» που αντιπροσωπεύουν τή θεοποιημένη και αυτόματη Πράξη. Η φιλοσοφία δέν είναι άποδέκτης σκοπιμοτήτων και αντιπροσωπεύουν τή δέθεν «καθαρά κοινωνική» διαδικασία. Και στην κοινωνική περιοχή, ή φιλοσοφία συμμετέχει κυρίαρχα στην επιστημονική μελέτη τής πραγματικότητας και δέν όφείλει ύποταγή παρά μόνο στην άλήθεια που έπαλήθευει ή εμπειρία. Πάνω στή βάση τής μελέτης αυτής, ή φιλοσοφία διατυπώνει τήν κοινωνική ύπόθεση έργασίας που λέγεται κομμουνισμός και άναθέτει στην έργατική τάξη τήν εμπειρική πραγμάτωση

ση τῶν ἰδανικῶν πού περικλείει ἡ ἔννοια αὐτή. Ἡ φιλοσοφία εἶναι «ἡ γλῶσσα τῆς πραγματικῆς ζωῆς»²⁵. Μέσα ἀπό τὴ σύζευξη αὐτῆ τοῦ λόγου καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐμπειρίας βλασταίνουν οἱ ἀνώτερες μορφές ζωῆς πού πλουτίζουν μέ νέο ἐμπειρικό περιεχόμενο τὰ ἰδανικά. Εἶναι μιά διαδικασία χωρίς προγραμματισμένο κλείσιμο. Ἡ ἱστορική ἐμπειρία δέν μιμεῖται ἀπόλυτες ἀρχές, ἀλλά ξετυλίγει τόν ἀπειρο πλοῦτο τῆς. Γιά τόν Μάρξ ὁ κομμουνισμός δέν εἶναι παρά μιά ἀρχή, κι ὄχι τὸ τέλος τῆς ἀνθρώπινῆς ἐμπειρίας²⁶. Ἀλλά, ὅπως καὶ νά 'ναι στή διαδικασία, αὐτή ἡ φιλοσοφία δέν εἶναι κάποιος φτωχός συγγενής. Ἄν τὸ προλεταριάτο εἶναι ἡ καρδιά τῆς ἐπαναστατικῆς διαδικασίας, ἡ φιλοσοφία εἶναι ὁ νοῦς τῆς²⁷. Ἡ φιλοσοφία δέν καταργεῖται μέ τὸ νά γίνει θεραπαινίδα διαφόρων πολιτικῶν μηχανισμῶν. Ἡ φιλοσοφία καταργεῖται μόνο μέ τὴν κατάργηση τῆς πολιτικῆς στά πλαίσια τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας, ὅπου πλέον κάθε φιλοσοφικός προβληματισμός θά ἔχει αὐτόματα μιά κοινωνική διάστα-

ση καὶ κάθε κοινωνική ἐμπειρία μιά φιλοσοφική ὑποδομή. Μέχρι τότε ἡ φιλοσοφία ἐξακολουθεῖ νά ἀποτελεῖ τὴν ἀκοίμητη συνείδηση τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου.

Στά 100 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Μάρξ δέν ὑπάρχει καλύτερος φόρος τιμῆς ἀπὸ τὸ ν' ἀνακαλύψουμε ξανά τὴν αὐτονομία τῆς κριτικῆς σκέψης.

---

25. Γερμανική Ἰδεολογία, κεφ. «Ἰδεολογία ἐν γένει, ἰδιαίτερα Γερμανική Φιλοσοφία».

26. Μάρξ, ΟΦΧ, χειρ. 3^ο, κεφ. «Ἀτομική ἰδιοκτησία καὶ κομμουνισμός».

27. Μάρξ, Μιά συνεισφορά στὴν κριτικὴ τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου» τοῦ Χέγκελ. Εἰσαγωγή.